

AZƏRBAYCAN MİLLİ KONSERVATORİYASI

**Filologiya elmləri namizədi, dosent
Samirə Mir-Bağırzadə**

İNCƏSƏNƏT TARİXİ

DƏRSLİK

**Azərbaycan Milli Konservatoriyasının
İctimai elmlər kafedrasının iclasının
qərarı əsasında çap olunur
(19.10.2011 il, 2 saylı protokolundan çıxarış)**

BAKİ - 2012

Elmi redaktor: Filologiya elmləri namizədi,
dosent *Firudin Qurbansoy*

Rəyçilər: Sənətşünaslıq elmləri doktoru,
professor *Cəmilə Həsənzadə*,

Filologiya elmləri doktoru,
Fezullayeva Aida

Sənətşünaslıq namizədi
Məmmədəliyevə Turan

Kulturologiya elmləri namizədi
Kərimli Vügar

Mir-Bağırzadə S.A. İncəsənət tarixi. Dərslik. Bakı, MSA, 2012.

Təqdim olunan kitab dərslik kimi nəzərdə tutulub, burada incəsənətin bütün növləri-təsviri incəsənət, dekorativ-tədbiqi incəsənəti, memarlıq, musiqi, teatr, kino və s. qədim dövrlərdən bu günlərə qədər öz əksini tapıb. Dərslik illüstrasiyalarla tamamlanır və tövsiyə olunan ədəbiyyatla verilir.

ISBN 978-9952-440-33-5

© Samirə Mir-Bağırzadə, 2012

**KİTABI ATAMA,
AZƏRBAYCANIN GÖRKƏMLİ MEMARI,
ALTAY SƏİD HÜSEYN OĞLU MİR-BAĞİROVIN
XATİRƏSİNƏ HƏSR EDİRƏM**

**İNCƏSƏNƏT TARİXİN FƏNNİN
NÜMUNƏVİ MÖVZU PLANI**

I semestr

№	Mövzular	Mühazirə	Seminar
1	İncəsənət. İncəsənətin növləri	2 saat	2 saat
2	Qədim dünya və Orta əsr təsviri incəsənəti. Ərəb xülfəti dövründə islam incəsənətinin tarixi	2 saat	
3	İntibah dövrün təsviri incəsənət tarixi	2 saat	
4	XVII-XX əsr təsviri incəsənət tarixi	2 saat	2 saat
5	Qədim dövr və Orta əsrlər memarlıq tarixi	2 saat	
6	Ərəb xülfəti dövründə memarlıq. Məqrib memarlığı	2 saat	
7	XI-XX əsr memarlıq tarixi	2 saat	2 saat
8	Dekorativ-tətbiqi incəsənəti. Miniattür. Xəttatlıq.	2 saat	2 saat
9	Dekorativ-tətbiqi incəsənəti. Keramika və şüşədən hazırlanan məmulatlar. Ağac və daş üzərində oyma. Divar rəsmləri	2 saat	
10	Dekorativ-tətbiqi incəsənəti. Xalçaçılıq.	2 saat	2 saat
11	Qədim dünya və Orta əsr musiqi incəsənətinin tarixi. İntabah dövrünün musiqisi. İslam musiqisi incəsənəti.	2 saat	
12	XVII-XX əsr musiqi tarixi	2 saat	2 saat
13	Üzeyir Hacıbəyli	2 saat	
14	Qara Qarayev	2 saat	2 saat
15	Opera və balet incəsənətinin tarixi	2 saat	2 saat
16	Teatr incəsənətinin tarixi. Teatrın növləri.	2 saat	
17	Xarici ölkələrin teatri.	2 saat	
18	Azərbaycan teatri	2 saat	2 saat
19	Kino incəsənətinin tarixi. Kino sintetik incəsənətinin növü kimi	2 saat	
20	Səssiz və səsli kino. Azərbaycan kinosu.	2 saat	2 saat

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi şəraitində elmin, təhsilin və mədəniyyətin yüksək səviyyədə inkişafı dövrün əsas problemlərindəndir. Elmin inkişafı kadrların hazırlığından asılıdır. Dərslinin tərtibi bu nöqtəyi-nəzərdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. «İncəsənət tarixi» fənni üzrə tərtib olunan bu dərslik Azərbaycan Milli Konservatoriyasının «İctimai elmlər» kafedrasının Solo oxuma, musiqişünas, bəstəkar, dirijor, xalq çalğı alətləri, milli nəfəs və zərb alətləri ixtisasının bakalavr dərəcəsi üzrə təhsil alan tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tədris planında fənn üçün 60 saat ayrılmışdır. Bunlardan 40 saati mühazirə, 20 saati seminar dərsləri üçün müəyyən edilmişdir.

Dərslik qədim dövrün incəsənəti tarixindən başlayaraq müasir dövrə qədər olan mövzuları əhatə edir. Burada memarlığın, təsviri incəsənətin, dekorativ tətbiqi sənətin, heykəltaraşlığın, musiqinin, ədəbiyyatın tarixi haqqında biliklərin öyrədilməsinə və tədrisinə yer verilmişdir.

Dərslinin hazırlanmasında Azərbaycan və rus dillərində olan ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur.

Fənnin məqsəd və vəzifələri.

1. **Fənnin məqsədi:** Tələbələri incəsənətin tarixi və bu sahədə görkəmli şəxslərin nailiyyətləri ilə tanış etməkdir.

Fənnin əsas vəzifəsi: Dünya mədəniyyəti kontekstində incəsənətin inkişafı haqqında təsəvvür sistemini formalaşdırmaqdan ibarətdir.

2. **Fənnin məzmununun səviyyəli mənimsənilməsinin tələbləri.**

Fənnin öyrənilməsi nəticəsində tələbəyə Dünya incəsənətinin qədim dövrdən bu günkü günə qədər tarixini, dünya incəsənətinin əsas abidələrini incəsənət, memarlıq və ədəbiyyatın nəzəri əsaslarını, incəsənətin əsas janrlarının, istiqamətlərini, cərəyanlarını və

üslublarını araşdırmaq, mədəniyyət və incəsənətə dini sosial-ictimai və iqtisadi proseslərin təsiri haqqında anlayış yaratmaqdır. İncəsənətin tarixini ümumi bəşəriyyətin tarixi ilə sıx, qırılmaz, mürəkkəb proses kimi əlaqələndirmək, müxtəlif xalqların incəsənətində ümumi tendensiyalarına aydınlıq gətirmək, incəsənət əsərlərini təşkil etmək, onların bədii üslublarını və məzmunlarını izah etməkdir. Fənnin öyrənilməsi üçün növbəti: «Təsviri incəsənətin tarixi», «Memarlığın tarixi», «Dünya musiqisinin tarixi», «Dünya ədəbiyyatının tarixi» və «Mədəniyyətşünaslıq» elmlərə əsaslanır.

İNCƏSƏNƏT. İNCƏSƏNƏTİN NÖVLƏRİ.

İncəsənət - ictimai süür formalarından biridir. Bəşəriyyətin mənəvi mədəniyyətinin tərkib hissəsidir və praktik mənəvi qavramanın spesifik növüdür. Gercəkliyin bədii əksi kimi görmə obrazlarında (təsviri incəsənət, memarlıq), səs obrazlarında (musiqi), sözdə (ədəbiyyat), həmçinin incəsənətin müəyyən növlərində sintez ilə (teatr, kino) müəyyən olunur.

İncəsənətin növləri məqsədə uyğun şəkildə təsnifləşdirilmişdir. İncəsənətin bir necə növləri onun maddi ehtiyaclarını təmin edir (sənətin bütün növləri, tibb, əkinçilik, mədəniyyət, gimnastika). Bədii incəsənət isə asudə vaxt üçündür (musiqi, rəqs, poeziya). İncəsənətin bəzi növləri isə xüsusi bədii utilitar vəzifələri ilə bağlıdır.

İncəsənət əsərlərinin yaradıcıları rəssamlar kimi təcridən üzə çıxmışlar. Əvvəl onların fəaliyyəti müxtəlif əşyaların istehsalçılarının əməyindən seçilmirdi. Məsələn: gildən hazırlanan qab vacib təsərrüfat əşyalarından biri idi və yarandığı gündən o sənət əsərinə dönərək, gözəllik təsəvvürü yaradır.

Hər bir xalqın öz mədəniyyəti, öz ayin sistemi var. Onlar ritual məbəd incəsənətinə və yaxud dünyəvi dinlər yaranandan sonra dini incəsənətə çevrilirlər. İncəsənət əsərinin yaranması xüsusi prosesdir, onun yaradıcısı estetik qanunları bilməli, bədii vasitəyə və

texniki üsullara yiyələnməlidir. Bütün əsərlər biri-birindən seçilir, çünki yaradıcı öz fantaziyasına tabe olur. Amma incəsənət əsərinin yaranması yaradıcılıq prosesidir, o müəyyən vaxtın qanunlarında və təsəvvürlərində yaranır. Ona görə incəsənət estetik funksiyalardan başqa tərbiyəedici, maarifləndirici, dərkedici funksiyasını daşıyır.

İncəsənət əsrlər boyu inkişaf edib və dəyişib. Antik dövrdə incəsənətin üslub anlamı yaranır. Əşya ilə ətrafı əhatə olunmuş insanı vahdət birləşdirir (monumental memarlıqdan və heykəldən, məişət əşyalarına, geyimə qədər). Həmin dövrdən incəsənət əsərlərinin yaradıcıları - heykəltaraşlar, rəssamlar, memarlar meydana gəlir.

Orta əsrlərdə vəziyyət getdikcə dəyişir. Bədii üslubların monolitliyi qalmaqla, incəsənət sənət istehsalatı prosesi ilə birləşir. İncəsənət əsəri qiymətli mala çevrilir.

Yalnız İntibah dövründə yaranan incəsənət əsərləri insanın xüsusi fəaliyyət sahəsinə çevrilir. Poeziyada və musiqidə olduğu kimi memarlıqda, heykəltaraşlıqda, rəngkarlıqda onlar azad rəssam olur.

İncəsənətin xüsusiləşməsi insanın fəaliyyətində müstəqil sahəyə keçməsi demək idi. Bu onun növlərinin bölünməsinə gətirdi. Məsələn: memarlıqdan heykəltaraşlıq və rəngkarlığın çıxması dəzgəh formasının inkişafına səbəb oldu.

XIX əsrdə incəsənətin təkamül xarakteri dəyişir, müxtəlif istiqamətlər bir birini əvəz edir. M o d e r n üslubu memarlıqda, rəngkarlıqda, ədəbiyyatda və musiqidə yaranır.

XX əsr üçün yeni bədii formaların axtarış prosesi mövcudlaşır. İncəsənətin yeni növləri və formaları – fotomantaj, kollaj, tərtibat incəsənəti, dizayn yaranır. Ənənəvi bədii sənət kütləvi mədəniyyət ilə əvəz olunur.

XÜLASƏ:

İncəsənət anlamı. İncəsənət növünün təsnifatı. İncəsənətin müxtəlif növlərinin mahiyyəti və özünəxas xüsusiyyətləri. Həyatda incəsənətin yeri. Ümumdünya tarixinin incəsənət tarixi ilə qarşılıqlı əlaqəsi.

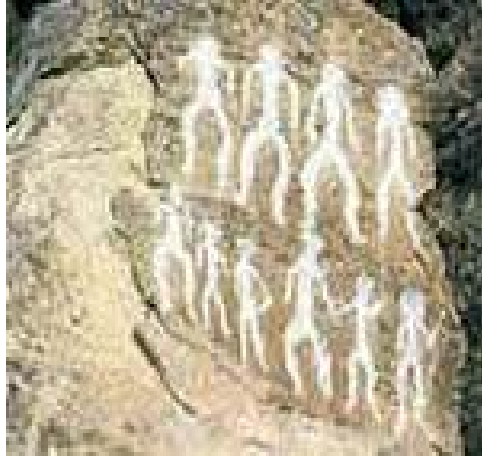
QƏDİM DÜNYA VƏ ORTA ƏSR TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏTİ. ƏRƏB XÜLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ İSLAM İNCƏSƏNƏTİNİN TARİXİ.

İbtidai-icma incəsənəti insanı əhatə edən dünya haqqında ilk təsəvvürü əks etdirmiş, onu qorumuş, bilikləri və adətləri nəsildən nəsilə ötürərək, insanların bir-biri ilə ünsiyyətini yaratmışdır

Mənəvi mədəniyyətdə ibtidai-icma dünya incəsənətində, əmək fəaliyyətində olan ucu iti daş kimi mühüm, vacib rol oynayırdı.

Azərbaycanda Qobustan qayalıqlarından (*Baş Qafkaz sıra dağlarının cənub-şərq qurtaracağında yerləşmişdir; bu qayalara yerli əhali "Böyükdaş", "Kiçikdaş", "Şonqardaş", "Şıxqaya", "Daşqışlaq" adı vermişdir*) və Abşeronun Şüvəlan qəsəbəsindən, Ordubad yaylıqlarından və Kəlbəcər dağlarından tapılmış qaya təsvirləri bu rayonlarda yayılmış qədim insanların qoyub getmiş olduğu dəyərli mədəniyyət və incəsənət abidələridir. Qaya təsvirlərinə *petroqlif* deyilir. Bu termin yunan dilində *petros*-daş, *qlif*-oyma, çizmə sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

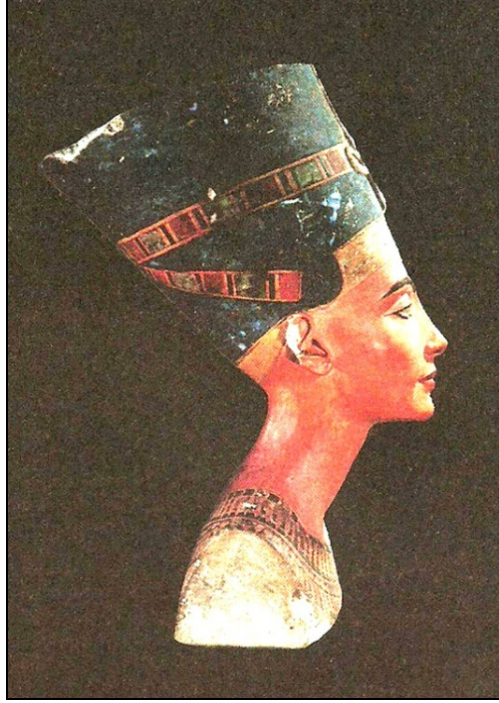

Qədim sivilizasiyaların incəsənəti bu cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini əks etdirirdi.

Yunanlar **Misiri** Yeqipet (sirr) adlandırırdılar, Misirlilər öz ölkələrinə Kemet(qara torpaq) adı verirdilər. E.ə. III əsrdə Misir kahini Manefon yunan dilində “Misir tarixini” yazmış və burada bir necə dövrləri: Qədim, Orta və Yeni hökümranlıqlarını əks etdirmişdir. O, öz əsərində 31 fironlardan yazmışdır. (yunan sözü olan *fara-o* – misir (sözü) *per-o* - böyük ev - deməkdir, hökumdarları belə adlandırır, firona - günəşin, tanrının oğlu deyirdilər).

Misir dini qədim Misir incəsənətinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirirdi: o, sirli canlı dünyaya – yox, ölü dünyaya yönəlmişdir. Sərdabədə olan incəsənət əşyalarına təkcə baxmaq üçün təyin olunmamışlar. Onlar xüsusi sehirlə gücə qadir olaraq, ölənin yolunda o dünyaya keçmək üçün köməkçi vasitə idilər – yaradıcılar belə fikirləşirdilər. Misirlilərdə rəssam sözü “Həyatı yaradan” deməkdir. Uzun müddət Misir memarları, heykəltəraşları və rəssamları cəmiyyətdə ən yüksək mövqə tuturdular.

Nefertiti

Qədim Misir incəsənətində ilk dəfə klassik memarlıq formaları (piramida, sütun), heykəltaraşlıqda və rəssamlıqda yeni növlər yaranmağa başlamışdır. Misirlilər müxtəlif materialların emal etməyini yüksək məharətlə yerinə yetirirdilər.

Nil çayında ov

Ön ASIYA (Şümer, Akkad, Babilistan, Assuriya) incəsənəti IV-III minillikdə yaranmış və bir necə minilliyi əhatə etmişdir. Bu ölkələrin incəsənəti - mürəkkəb və sirlidir. İnsanı və ya hadisəni təsvir edən üslublar və sujetlər, məkan və zaman təsvirləri o zaman tamamilə başqa idi. Hər hansı təsvir süjet çərçivəsindən çıxaraq, özündə əlavə fikir daşıyırdı.

İřtar darvazası

Divar yazısının və heykəlin hər bir personajı abstrakt anlam sistemində yaranırdı (xeyir və şər, həyat və ölüm). Bunu təsvir etmək üçün usta rəmzi dilə müraciət edirdi.

Rəmz ilə təkçə tanrılar yox, tarixi hadisələr də dolğun idi. Bunlar insanın işlərinin hesabı kimi tanrıların qabağında anılırdı. Onların yazıları **Mixi yazılar** (klinopis) adlanırdı.

Böyük regionun **Krit-Miken** dünyası bir necə yüzilliklər boyu nümunəvi rəsmi emalatxanası kimi qəbul edilirdi. Zəngin memarlıq abidələri yaranırdı: burada divar rəsmləri ilə gözəl möhtəşəm

saraylar, müqəddəs bağlar ilə əhatəli olunmuşlar; incə yazılmış vazalar, mürəkkəb dini məbədlər, gözəl işlənən atributlar buna misaldır. Bu dünya yazını bilirdi. Krit özündən sonra bu günə qədər açılmayan “Xətli yazı A” və arxivlər “Xətli yazı B” qoymuşdular, bunlar XX əsrdə İngiltərəli Çedvik və Ventris tərəfindən açılmışdır.

Qədim Yunan incəsənəti *Krit-Miken* kökləri əsasında yaranmışdır. Yunan memarlığı, heykəltaraşlığı, fəlsəfəsi, dini və elmi başqa xalqların inkişafına, xüsusən **Roma mədəniyyətinə** böyük təsir etmişdir. Roma imperiyası Britaniya adalarından Şimali Afrikaya, Türkiyədən İordaniyaya qədər yeri əhatə edirdi.

Afina-Akropol

Qədim Roma dünyaya əsl mədəniyyəti insanlara hədiyyə etmiş, gözəl planlaşdırılmış şəhərləri, yolları, körpüləri, su kəmərləri,

lərini, kitabxanaları, arxivləri və sarayları vermişdir. Rəngarlıqda portret janrı inkişaf etmişdir. Romada gözəl ədalət məhkəmə sistemi yaranmışdır, bu sistemdən hal-hazırda qədər istifadə edilir.

Orta əsrlər incəsənəti həm xristianlıqda, həm də islamda dini mövzuları əks etdirdi.

Ərəb xülfəti VIII-XV əsrlərdə yaranıb və inkişaf edilib. Bu hökumətin islam prinsipləri **Qurani-Kərim** əsasında qurulmuşdur. Müsəlman incəsənəti bütün sahələrdə Quranın ayələri həm memarlıqda, həm dekorativ-tətbiqi incəsənətdə, həm kitab miniatürlərində əks olunurdu Müqəddəs yazını əks etdirmək üçün xəttatlıqdan istifadə olunur və təsnifləşirdi (kufi, nəsxi, reyxani, suls, tauki, muxakkak, rukai, nastaliq yazıları var).

Qurani-Kərim

XÜLASƏ:

Qədim Misirin təsviri incəsənəti (Divar rəngarlığı, heykəltaraşlıq). Qədim ön Asiya təsviri incəsənəti, Şumer və Akkad incəsənəti. Babilistan incəsənəti. Assuriya incəsənəti. Əhəmənilər və Sasanilərin incəsənəti.

Qədim Yunan incəsənəti. Qədim Roma incəsənəti. Bizans imperiyasının incəsənəti. İslam incəsənəti. (Əməvilər, Abbasilərin, Fatimilər xülfətinin incəsənəti).

İNTİBAH DÖVRÜNÜN TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT TARİXİ

İntibah dövrü hümanizm prinsipləri əsasında qurulmuşdur. Bu cərəyan XIV əsrdə İtaliyada yaranmış, sonralar XV əsrin II yarısında - XVI əsr boyu Avropa ölkələrində yayılmışdır.

Humanizmdə insan və onun yaratdığı nemətlər yüksək qiymətləndirilirdi. Humanistlər elə hesab edirdilər ki, hər bir insan şəxsiyyət kimi azad inkişaf etməlidir və öz bacarıqlarını həyata keçirtməlidir. Humanizmin ideyaları ən çox və dolğun incəsənətdə təsdiqini tapmışdır. Onun əsas mövzusu - mənəvi və yaradıcılıq imkanları olan gözəl, harmonik inkişafda olan insandır. Antik dövr humanistləri ruhlandırır və onlar üçün bilik, bədii yaradıcılıq mənbəyi idi. Avropada Yeni dövr mədəniyyətinin əsasını İntibah incəsənəti qoymuşdur.

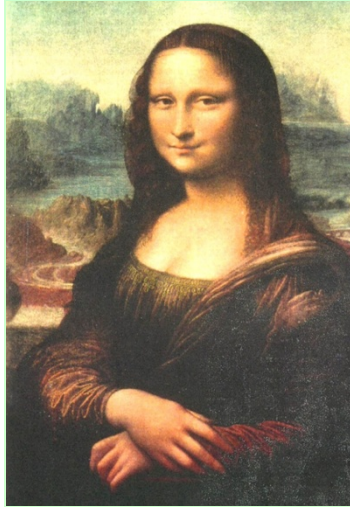
İncəsənətin əsas növləri olan rəngarlıq, qrafika, heykəltəraşlıq və memarlıq tamamilə dəyişirdi. Memarlıqda yenidən təkmilləşmiş antik order sistemi təsdiq olunur. Yeni tipli ictimai binalar yaranmağa başlayır. Rəngarlıq - xətt və hava perspektivaları, anatomik bilikləri və insan bədəninin proporsiyaları ilə zənginləşirdi. İncəsənət əsərlərinin ənənəvi dini mövzularına, insanlığa aid mövzular daxil edilirdi. Antik mifologiyaya, tarixə, mənzərəyə, portretə, məişət səhnələrinə maraq oyanırdı. Memarlıq binalarını gözəlləşdirən monumental divar rəsmləri ilə bərabər şəkil və rəngli yağlı boyalarla rəngarlıq yarandı.

Sikstin kapellası

Ensiklopedik biliklərə malik olan müsəlman İntibahı alimləri kimi Avropa İntibah dövrünün ustaları da memarlıqda, rəssamlıqda, heykəltəraşlıqda, fəlsəfədə, ədəbiyyatda öz məharətlərini göstərirdilər. (Mikelancelo - rəssam, heykəltəraş, memar; Leonardo da Vinçi-riyaziyaçı, fizik, memar, rəssam idilər).

Leonardo da Vinçi-Cokonda

Mikelancelo-Musa

Yaradıcı şəxs və ya İntibah dövrünün şəxsi eyni mənə daşıyırdı. Mədəniyyətin əsas mərkəzləri əvvəl Florensiya, Siyena, sonralar isə Paduya, Ferrara, Qenuya, Milan, cox sonralar isə XV əsrin II yarısında varlı tacir şəhəri Venesiya idi. XVI əsrdə İtaliya İntibahının paytaxtı Roma oldu.

İtaliyada gözəl madonnalar: Cotto, Rafael Santi, Tisian tərəfindən əsərlər təsvir olunmuşdur.

Rafael-Madonna

Gözəl möhtəşəm binalar – onlardan biri Santa Mariya del Fyore gümbəzi - memar Filippo Brunellesko tərəfindən yarandı.

Şimali Avropa incəsənəti (Niderland, Fransa, Almaniya) İtaliya İntibahı kəhkəşanında insanın yerini tamamilə başqa cür dərk edirdi. İtaliya İntibahında insan kəhkəşanın mərkəzidir, onun

yaratıcılıq imkanları sərhdətsizdir və dünyaya təsiredicidir. Şimali Avropa incəsənətində isə insan yaradanın yüksəlişi deyil, o hər şey bacaran yaradanın bu dünya ilə bərabər yaranan bir hissəsidir.

Şimali Avropa rəssamlarından: Niderlandlı: Jan Van Eyk (portret), İeronim Bosx ("7 günahlar" süjet əsəri), Fransalı: Jan Fuke (portret), Almaniyalı: Albrext Dürer (qravür, portret) əsərlərini yaratmışlar.

Jan Fuke-Henrix 7 portreti

Albrecht Dürer

İntibah dövrünün incəsənəti təsviri incəsənətin, memarlığın yeni inkişafına təkan verdi.

XÜLASƏ:

Protoressans. Erkən İntibah. Yüksək İntibah. Son İntibah. Niderland, Fransa, Almaniya İntibah incəsənəti.

XVII-XX ƏSR TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT TARİXİ

XVII əsrdə avropalıların dünyagörüşləri və bilikləri genişləndi. Məşhur coğrafi kəşflər, Yer in öz oxu ətrafında fırlanması, kainatın sonsuzluğu, yeni elmi-fəlsəfi təsəvvürlər haqqında baxışlar dünyanın böyüklüyü, mürəkkəbliyi fikrini doğururdu.

XVII əsrin incəsənəti İntibah dövrünün ideyaları və ənənələri ilə sıx bağlıdır. İntibah dövründən fərqlənərək XVII əsrin ustaları bir janrda işləməyə başlayırlar.

XVII əsrdə İtaliyan incəsənəti yeganə deyildi. Avropanın bir sıra ölkələrində İtaliyan məktəbindən geri qalmayan, özünəməxsus milli bədii məktəblər yaranırdı. Vacib prinsip - incəsənətin sintezi, yəni incəsənətin cürbəcür növlərindən ifadəli vasitələri ilə vahid bir əsər yaratmaq idi. Saray və məbəd ansambllarında memarlıq, rəngkarlıq və dekorativ bəzək harmonik uyğunlaşır.

Hələ İntibah dövründə şəhərləri daimi (düzgün) plan ilə layihələşdirirdilər. XVII əsrdə böyük şəhərlərdə (Roma, Paris) meydanları və xaotik tikilən orta əsr küçələrin vahid birlikdə tikintisi aparılırdı.

XVII əsrdə iki yeni üslub: *barokko* və *klasisizm* yarandı. Onlar bədii yaradıcılığının bütün növlərinə ədəbiyyata, musiqiyə, teatra, memarlığa və təsviri incəsənətə təsir göstərir. *Barokko* incəsənəti təmtəraqlı (puflu), ekzalta olunmuş obrazları ilə seçilirdi, ona kontrastlıq, gərginlik, illuziyalıq və obrazların dinamikası məxsusdur (Covanni Lanfrank (məbədlərin freskaları), Pyetro Berettini da Kortona). Barokkonun vətəni İtaliyadır.

Klasisizm (nümunəvi) - XVII əsrin Avropa incəsənətinin bədii istiqaməti və üslubuna antik dövrün etik və bədii qaydası kimi baxılırdı, ona vətəndaşlıq, qəhrəmanlıq pafosu, plastik harmoniya və aydınlıq məxsus idi. Fransa klasisizmin vətəni olmuşdur. Onun nümayəndələrindən biri Nikolə Pussendir.

Nikolə Pussen-Tankred və Erminiya

XVIII əsrin əvvəllərində Fransada yeni – **Rokoko** (balıq-qulağı) üslubu yaranır. Bu üslubda mürəkkəb, qeyri-adi, balıqqulağı formalarına üstünlük verilirdi (otel Subiz, 3 meydanın ansamblı, Kral meydanı).

1667-ci ildən Fransada salonlar (kütləvi sərgilər) acılır, sarayın köməkliyi ilə onları rəngarlıq və heykəltəraşlıq Kral Akademiyası təşkil edir.

XIX əsri “böyük arxeoloji kəşflərin dövrü” adlandırmaq olar. Misirdə, Mesopotomiyada, Yunanıstanda uğurlu qazıntılar aparılırdı. Avropalılar dərk edirdilər ki, bəşəriyyət bir vəhdətdir, müxtəlif xalqlar və mədəniyyətlər bərabərdilər. Antik dövr ilə bərabər onlar orta əsrləri də öyrənirdilər: öz keçmişlərini və müsəlman dünyasını kəşf etmişdilər. Geniş kütləyə çoxsaylı muzeylər açıq idi. Onlar gələcək rəssamlar üçün gözəl məktəbə çevrildi.

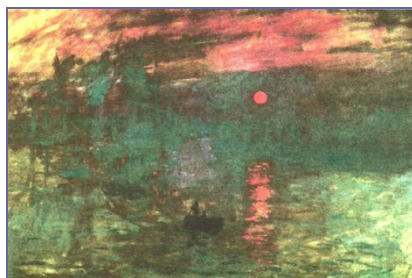
XIX əsrin I yarısında **neoklassisizm** və **romantizm** bir-biri ilə rəqibləşir. **Romantizm** XVIII əsrin axırını XIX əsrin əvvəllərində cavan nəslin fikirlərini əks etdirirdi, burada maarifçiliyin yazılmış

həqiqətlərində peşmançılıq hiss olunurdu. Rəssam romantiklər üçün incəsənətdə qanunlar yox idi - hər şey qəlbə yaranırdı. (Ejen Delakrua).

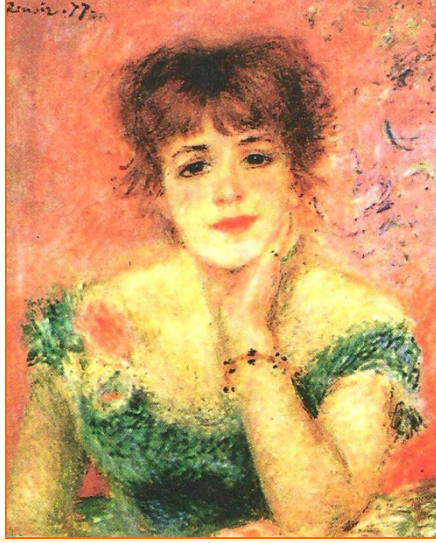
Ejen Delakrua-Əlçəzair qadınları

XIX əsrin II yarısında bədii yaradıcılıq özlüyündə dəyişir. İnsanın maddi mühiti də - evi, otağı, paltarı, qab-qacağı dəyişməyə başlayır. İncəsənətdə yeni istiqamətlər, üslublar – **realizm** (Qustav Kurbe), **impressionizm** (Edqar Mane, Klod Mone, Oqüst Renuar), **postimpressionizm** (Van Qoq, Pol Qoqen, Pol Sinyak), **modern** (Pyer de Şava, Edvar Munk) yaranır. Eyfel qülləsi 1889-cu ildə dünya sərgisi üçün tikilir. O **eklektikanın** nəticəsidir. Memarlıq Antonio Qaudi, Viktor Ortanin əsərləri ilə zənginləşir.

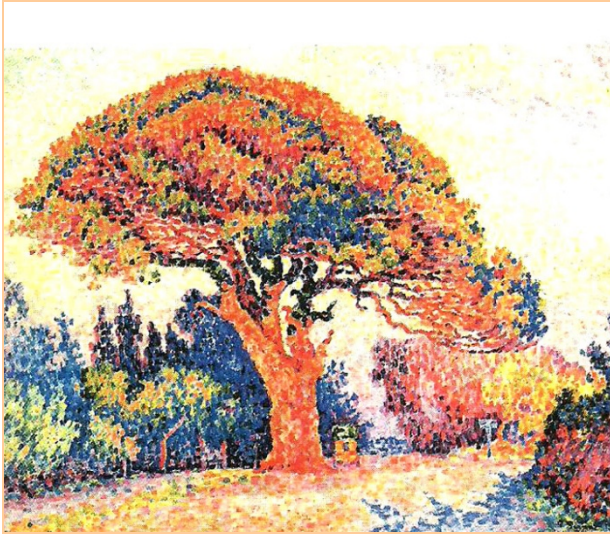

Klod Mone. Təəsürat

O.Renuar. Samarinin portreti

Pol Sinyak-Şam ağacı

XX əsr müxtəlif istiqamətlərlə xüsusiləşmişdir. Avangardın müxtəlif növləri yaranır. Avangard ənənəvi formalara qarşı çıxırdı. Lakin, o klassikaya yaxın idi, maddi və mənəvi dünyanın cizgilərini yaradıcılıqla həyata keçirirdi.

Van Qoq. Qırmızı üzümlər

Dadaizmdə, pop-artda və başqa istiqamətlərdə isə vəziyyət tamamilə mürəkkəb idi. Burada yaradıcı prinsiplərə yenidən baxılırdı, rəssam və tamaşaçı arasında dialoqa üstünlük verilirdi.

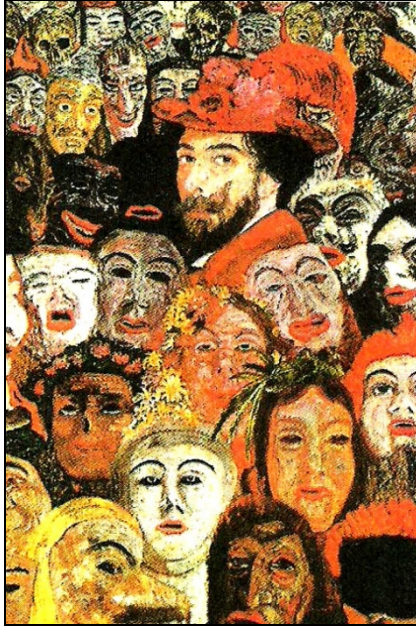
XX əsrin istiqamətləri və üslubları: **fovizm** (Anri Matis), **ekspressionizm** (Paul Klee, E.Munk), **kubizm** (Pablo Pikasso), **futurizm** (Filippo Marinetti), **dadaizm** (Marsel Düşan), **sürrealizm** (Salvador Dali), **pop-art** (İngiltərə rəssamları, müstəqil qrup), **qiperrealizm**, **fotorealizm** (Çak Klouz), **konseptualizm** (İngiltərə rəssamları Ğozor Koşut və b.) və b. olmuşlar.

Pablo Pikasso. Klarnet və kəman

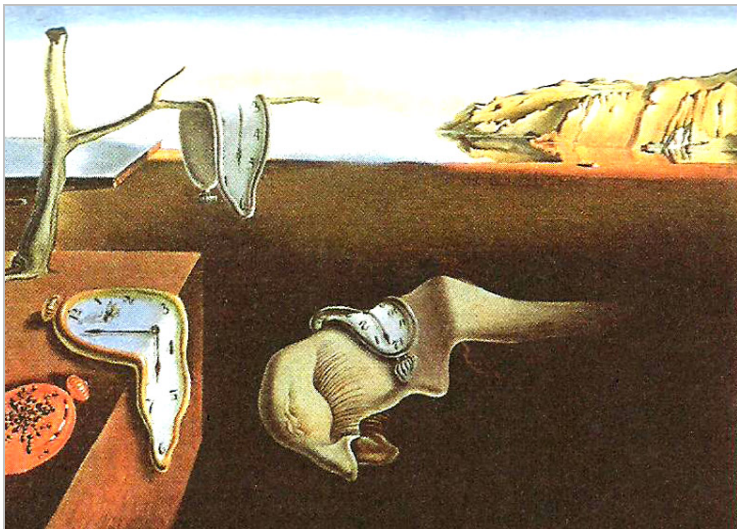
A.Matis. Qırmızı balıqlar

E.Munk. Avtoportret

Çak Klouz. Linda

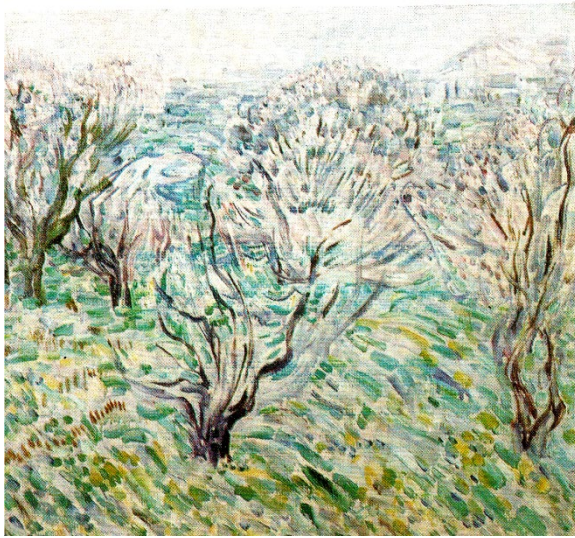

Salvador Dali. Yaddaşın daimiliyi

Azərbaycan rəssamlığı görkəli adlarla bağlıdır, onlar - Əzim Əzimzadə (*karikaturalar*), Səttar Bəhlulzadə (*realist və impressionist üslubları ilə çəkilmiş gözəl mənzərələr*), Tahir Salahov (*sərt üslub*), Toğrul Nərimanbəyov (*romantik əsərlər, Azərbaycan folkloru və miniatürə bağlı dekorasiyalar, divar rəsmləri və illüstrasiyalar*), Mikail Abdullayev (*portret silsiləsi*) və başqalarıdır.

**T.Nərimanbəyov
Zanbaqlar və torlu kürəkçilər.**

S.Bəhlulzadə «Çiçəklənən badam»

XÜLASƏ:

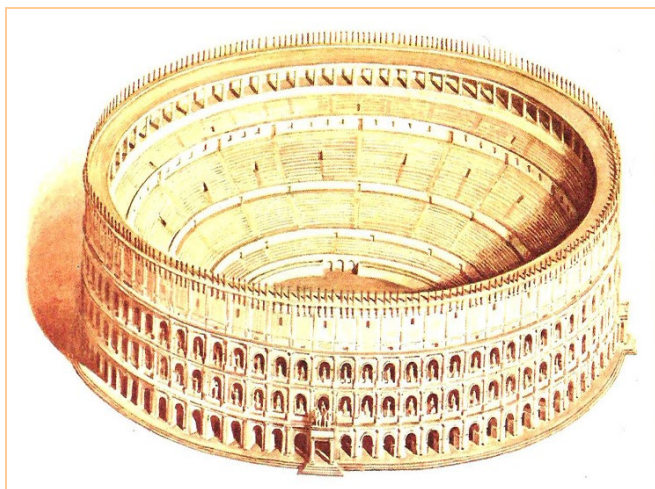
İspaniyanın (El Qreko, Diyeqo Velaskes, Murilyo, Fransisko Qoya, Pablo Pikasso), Fransanın (Nikolə Pussen, Fransua Jirardon, Antuan Vatto, Ejen Delakrua), İngiltərənin (Vilyam Xoqart, Tomas Qeynsboro), İtaliyanın (Covanni Batista Tyepolo) XVII-XX əsrlərdə təsviri incəsənətin - impressionizm, modernizm, futurizm, sürrealizm - cərəyanları və istiqamətləri

Azərbaycan incəsənət tarixi. Səttar Bəhlulzadə, Tahir Salahov.

QƏDİM DÖVR VƏ ORTA ƏSRLƏR MEMARLIQ TARİXİ

Memarlıq «architecton» - yunan sözüdür, mənası - yüksək usta memar deməkdir. Memarlıq - inşaat incəsənətidir. Güzəllik qanunu əsasında gercəkliyi formalaşan yaradıcılıq növüdür.

İnsan cəmiyyətinin inkişaf tarixi dünya sivilizasiyasının bütün mərhələlə rində memarlıq abidələrində əks olunurdu. Memarlıq tikililəri ən böyük və müşahi də etmək üçün açıq, əlverişli dövrün abidələridir. Onlar şəhərin görkəmini forma laşdırır. **Qədim Roma** memarlıq nəzəriyyəçisi Vetrüviy üçlük qanununu (məhkəmlilik, xeyr, güzəllik) yazmışdır. Binaların tipləri birdən birə yaranmamışdır, onlar ölkənin siyasi quruluşu, dini və ideoloji tələbləri ilə, xalq ənənələri ilə müəyyənləşirdi. Bəzi tipli binalar yox olurdular, onlar yenisi ilə əvəz edilirdi (məsələn, yaşayış binalarının görgəmi dəyişirdi). Memarlıq dövrün xarakterini əks etdirirdi.

Kolizey

İbtidai icma cəmiyyətinin əsas öyrənmə mənbəyi - arxeoloji abidələri, etnoqrafiya, geologiyanın məlumatları, antropologiya, mifologiya, folklor olmuşdur.

Qədim Misir memarlığının inkişaf tarixi bir neçə dövrlərə bölünür. Təsəvvür edilən ölü dünyası qədim Misirlilər tərəfindən adi yer həyatı kimi başa düşülürdü. Ona görə ölən adamı canlı həyatdakı kimi əşyalar ilə təmin edirdilər.

Firon məbədlərinin, saraylarının, varlıların sərdabələrinin bədii formaları və təsvir motivləri təbiətdən götürülürdü: günəş, müqəddəs olan lotos və papirus, palma, aslan və s. buna misaldır.

Qədim Misir memarlığının abidələri və ona tabe olan incəsənətin başqa növləri bütün tarix boyu məbəd mənası daşıyırdı. Qədim hökumranlıq (b.e. əvvəl XXVIII-XXIII əsr) ən məşhur

memarlıq abidələri - fironun tanrılaşdırın monumental ehramları və varlıların sərdabələri (mastaba), məbədləri - lotos, palma və papirus, görkəmli sütunları ilə məşhur olmuşdur. Relyef incəsənəti də inkişafda idi. Qızada olan məşhur fironların ehramları - Xeopsun ehramı (memar Xemiun, b.e.ə. XXIII əsr), Xefrenin, Mikerinin ehramları-qorunub saxlanılırdı.

Ehramlar

Ən böyük olan ehramın uzunluğu 150 metr idi. Ehramın formaları və proporsiyaları işlənilmiş, dəqiq və lakonikdir. Onlar görkəmli və təntənəli fironun sərdabə ideyasını əks etdirirdi. Arxeoloji qazıntılar şəhərin mərkəzini küçələrilə dəqiq təşkilatçılığı ilə göstərirdi. Mərkəzdə saray və müqəddəs yerlər ilə anbarlar, kazarmalar, varlıların evləri, kənarında isə sənətkarların evləri və kasıbların evcikləri yerləşirdi. Sonrakı dövrdə (b.e.ə. XI-IV əsr) Misiri assuriyalılar, farslar zəbt etdilər, lakin memarlıq ənənələri hətta Yunan-Makedon işğalından sonrada dəyişmədi. Antik memarlığının təsirindən məbədlərin ümumi görünüşü təntənəsi azalmağa başladı.

Aralıq dənizində **Yunan-Roma mədəniyyəti** xüsusi yer tutur. **Egey (Krit-Miken) mədəniyyəti** arxeoloji tədqiqat materialları

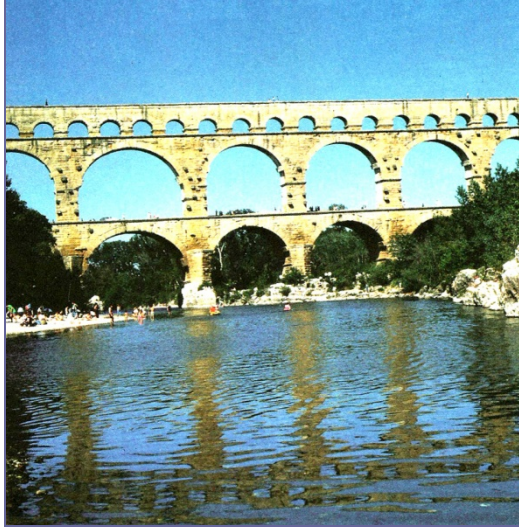
əsasında qurulur. XIX əsrin 70-90-cı illərində alman arxeoloqu *Q.Şliman* (Troya, Peloponnes, Miken, Kikladı adası) və XX əsrin əvvəli İngiltərəli arxeoloq *A.Evans* (Mikey mədəniyyəti - Krit adası). Akropol - Yunanıstanın Orta Minoy dövrünün mərkəzi-dini və siyasi meydandır.

Knoss sarayı

Qədim Yunan erkən dövrünün tarixi (b.e.ə. XI-VI əsr) **Homer dövrü** adlandırılırdı, çünki onun əsas mənbəi – Homerin “İlliada” və “Odissey” əsərləridir. Memarlıq tikililərindən yalnız xarabalıqlar qalıb. Bu dövrdə məbədlər tanrılara həsr olunurdu. Məbədlər siyasi, mədəni, iqtisadi əlaqələrin mərkəzi idi. Belə ki, Olimpiyada oyunları keçirilən Zevs məbədində b.e.ə.766 ildən başlayaraq, hər 4 ildən bir Olimpiya oyunları təşkil olunurdu. Yunan memarlıq ordeninin əsas elementləri: *özül*, bazadan ibarət olan *sütun* və *kapiteldən* ibarətdir. Yunan memarlığı formalaşma prosesində əvvəlcədən 2 əsas - *dorik* və *ionik*, bir az gec isə *korinf* (Bassda Appolon məbədi) orderləri

Qarsda akveduk

Titin arkası

Orta əsrlər memarlığı 395-ci ildə Roma imperiyasını 2 yerə: *Şərqi Bizans* və *Qərbi Romanın* bölünməsinə gətirdi. Memarlıqda əsas yeri kilsələr tuturdu.

Vatikan

XÜLASƏ:

Qədim Mısır memarlığı (ehramlar) Qədim Yunan və Roma memarlığı. Order sistemi. Orta əsr Avropa memarlığı.

ƏRƏB XÜLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ MEMARLIQ. MƏQRİB MEMARLIĞI.

Ərəb-müsəlman mədəniyyəti müxtəlif xalqların qədim mədəniyyətini və bədii ənənələrini özündə cəmləşdirir. Qurani-Kərim incəsənətin bütün növlərinə, xüsusən memarlığa, böyük təsiri olmuşdur. Bu kitabda dünyanın əsas qanunları öz əksini tapmışdır. Müsəlman incəsənətinin bütün əsərlərində Allahın sözü, Qurani-Kərimin ayələrində izlənilir (memarlıq abidələrində, dekorativ-təbii incəsənətində və kitab incəsənətində bunu görmək olar).

Feodal-dini hökuməti ərəb xülfəti işğalının nəticəsində yaranmışdır. Onun hüdudları çiçəklənən Roma imperiyasından kənar idi. VIII əsrdən bu vahid dövlətdən müstəqil hökumətlər yaranmağa başlandı. Buna baxmayaraq ərəb mədəniyyəti ən yüksək zirvəyə çatmışdı.

Ərəb dünyasının hər bir bölgəsinin memarlığı - Səudiyyə Ərəbistanın, İraqın, Türkiyənin, İranın, Azərbaycanın, Suriyanın, Fələstinin, Misirin, Məqribin, Cənubi İspaniyanın yerli köklərindən yaranırdı. Hər bir ərəb ölkələrinin özünə məxsus xüsusiyyətləri olmuşdur. Buna görə də Suriyanın abidələri - İraqın və İranın abidələrindən orta əsr Əndəliz-Məqrib regionundan seçilirdi. Ərəb işğalçıları fəth etdikləri xalqların məbədlərinin (Roma, Yunan və Zərdüştlər məbədlərinin) yerində gözəl məscidlər yaradırdılar.

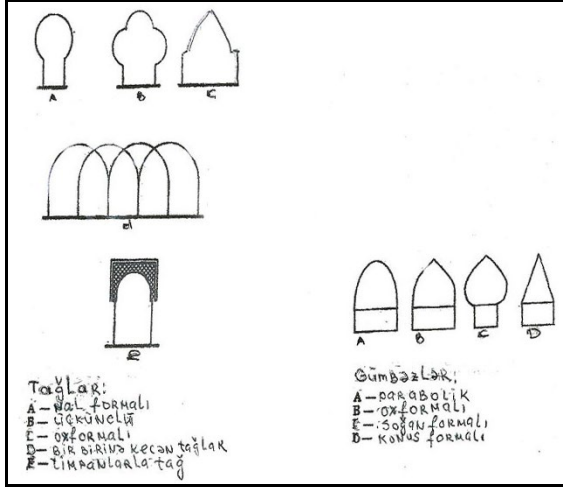
100 il ərzində Ərəb xülfəti Məhəmmədin bir qolu olan Əməvilər idarə edirdilər. Dəməşq-Ərəb hökumətinin paytaxtı olub (Məkkə isə Ərəb hökumətinin siyasi paytaxtı kimi qalırdı). Dəməşq gözəl sarayları, məscidləri, su kəməri və fontanları ilə məşhur idi. Sonralar Əməvilər İspaniyaya köçərək, burada *İspan-Portuqal-Ərəb mədəniyyətini* bir neçə əsrlər boyu yaradırlar. Məhz bu dövrdə memarlıqda yeni - **məqrib üslubu** yaranır. Onun əsas forması – palmanın obrazından götürülmüş: ərəb tikililəri palma meşəsinə bənzədilirdi. Məqrib incəsənəti Şimalı Afrikada və Əndalusunda (İspaniyanın Cənubu) XI-XV əsrlərdə çiçəklənir.

Əl-Qambra

Məqrib incəsənəti memarlığın, rəngkarlığın və heykəltəraşlığın dekorativ formalarından, xəttatlıqdan, ornamentdən, təbiətin elementlərindən, su incəsənətindən, poetik sözümdən mürəkkəb vəhdət yaratmışdır. Məqrib incəsənətində *sütünlər*, *tağlar* (arka) və *künbəzlərdən* istifadə edilirdi. Müsəlman dünyasının bir sıra rejonlarında müxtəlif tipli tağlara (arka) üstünlük verilirdi: *nal formalı* - Suriyada, Misirdə, İspaniyada, Azərbaycanda; *ox formalı* - İranda; *üçkünclü* - Mərakeşdə, İspaniyada, Əlcəzairdə; *bir-birinə keçən tağlar isə* - İspaniyada. Məqrib memarlığının incisi *Əlqambradır*, o İspaniyada Qranadanın (Əl-Viranın) kənarında ucalır.

Müsləman memarlığının əsas və vacib xüsusiyyətlərindən biri də ibadət üçün tikilən bina *məsciddir*.

Kordova-Cəmi məscidi

Ərəb məscidlərinin gözəl memarlığı, xüsusən namaz qılınan otaqlarda, bu hiss olunur - burada saysız sütunlar sıx olan meşəyə bənzəyir. Müsəlman şəhərlərində şəhər ətrafı qala divarlarında *ribatlar* yaranırdı. Burada məscidlər, karvan-saraylar və başqa binalar (Bakı, İçəri şəhər) yerləşirdi. İslam şəhərlərində çoxu öz ənənəvi şəhərsalma strukturunu və orta əsrlər memarlıq, dekorativ incəsənətinin abidələrini qoruyub saxlamışdır.

XÜLASƏ:

Əməvi xəlifətinin Məqrib memarlığı. Məqrib memarlığının növlərinin təsnifatı. İslam memarlığının xüsusiyyətləri.

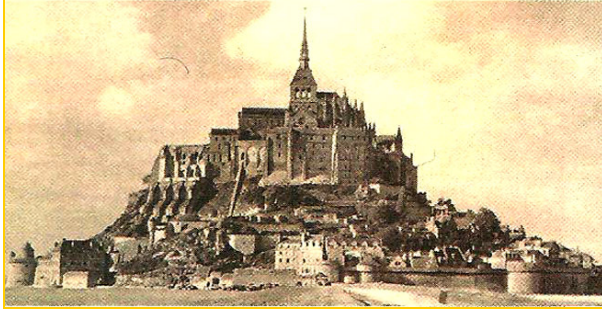
XI-XX ƏSR MEMARLIQ TARİXİ

Orta əsr Avropa memarlığı *roman üslubu* ilə seçilirdi. XI-XII əsrdə roman dilli qrupun xalqları yerləşən ərazidə (Fransa, Almaniyanın qərbi və İtaliyanın şərq) *roman üslubu* yarandı.

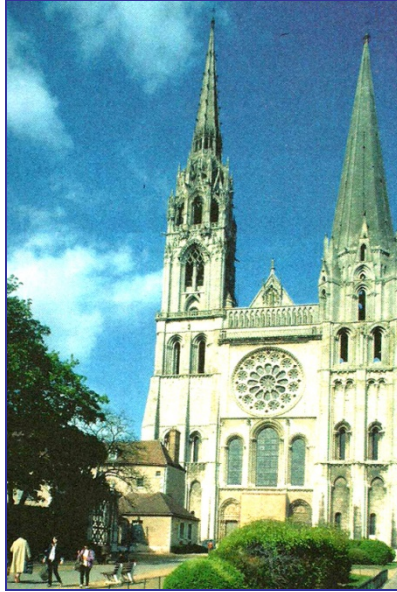
Cami Pizada

Bu üslub qədim Roma və Bizans mədəniyyətinin irsinə əsaslanırdı. Roman üslubu - Roma üsulu ilə tikilən kilsələr və qəsrlərdir, üstü daşla örtülən tağ tavadır. (Mon Sen-Mişel kilsəsi, Sito monastırı). Planda kilsələr latın xaçına bənzəyirdi.

Sen-Mişel kilsəsi

XII-əsrdə Fransada Roman üslubu *qotika üslubu* ilə dəyişir. Onun əsas xüsusiyyəti – çoxucalıqlı olmasıdır. Üslubun əsas effekti kilsələrin hündürlüyündədir, yüksəyə ucalan iti-uclu qalacalar və tağlardır. Şartr adlanan kilsəsinin uzunluğu 130 metrdir.

Şartr kilsəsi

Məşhur gotik üslubunda tikilmiş Notr Dam kilsəsi buna misaldır.

Notr Dam de Paris kilsəsi

XIII-XIV əsrdə İtaliyanın şəhərlərində antik hümanizm təsirində olan yeni kübar mədəniyyət formalaşmağa başlayır. *Erkən İntibah* abidələri Florensiyada qorunub saxlanılır. Memar Filippo Brunelleskinin (1377-1446) layihəsi ilə nəhəng Santa Mariya del Fyore (1420-1434) kilsəsinin gümbəzi tikilib və qorunur. Gümbəzin hündürlüyü - 13.5m, diametri - 42m-dir. İtaliyada *İntibah memarlığının* əsas yerini *vətəndaş memarlığı* tutur - şəhər sarayları (palasso) - 3-mərtəbəli düzbucaqlı binalar- təntənəli qəbul üçün tikilmişdir.

F.Bruneleski. Ospedale qalereyası

XVI əsrin əvvəllərində memar Donatə Bramante yaradıcılığına –Tempyetto - kiçik kilsəsi, Vatikanın sarayları və Müqəddəs Pötrün kilsə toplusu daxildir. Bramantenin fikri ilə Müqəddəs Pötr camisi onun ölümündən sonra başqa memarlar tərəfindən başa çatmışdır. *Gec İntibahın* və başqa dövrlərin incəsənətinə Mikelancelo Buanarottinin (1475-1564) yaradıcılığı təsir etmişdir.

D.Bramante-Tempyetto

O, Romada Kapitoliyanın ansambl meydanını, Müqəddəs Pötr camisinin əsas binasını yaratmışdır. İtaliyada yaranan *İntibah memar* fikirləri və ideyaları XVI əsrdə Avropaya yayılır.

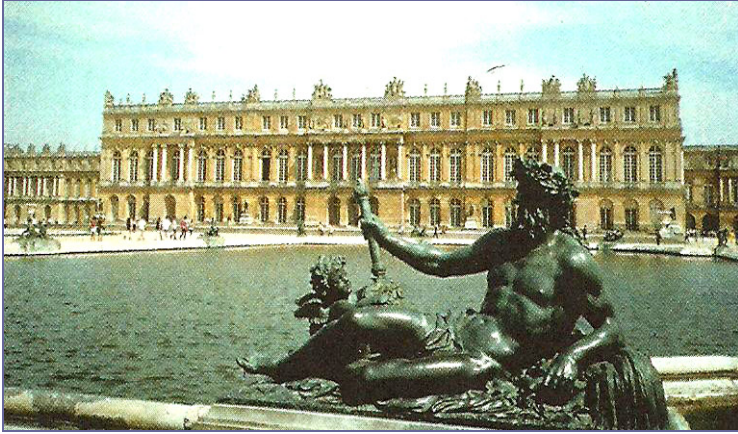
XVI-XVII əsrlərdə saraylar, villalar və məbədlər daha zəngin formalarda tikilməyə başlanır - bu üslub **barokko** (qeyri-adi) adlanırdı və İntibahı mürəkkəb, ekspressiv formaları ilə başa çatmışdır. Onun banisi – memar, rəngar və heykəltəraş Mikelancelo Buanarottidir. (Florensiyada – Mediçi Kapellası (1520-34) və Laurensiya kitabxanasının vestibülü). Barokko memarlığında katolik kilsələrin fasadları, interyerləri təntənəli və puflu tikilirdi. Barokko üslubunda əyrixətli plan çevrəsi, ovalın tez-tez istifadəsi, mürəkkəb məkan tikililəri birləşmiş sütunlar istifadə olunurdu (Mikelancelo: Kapitoliya təpəsinin ansamblı - Romada).

Florensiya

Azad kompozisiya ilə tikilmiş və dekoru zəngin olan *barokko* üslubu **klassisizmlə** əvəz olunur (Fransa XVII əsr). *Klassisizm* kompozisiyasında simmetriya və hissələrin bir birinə tabeciliyi əsas idi (Versal, Luvr).

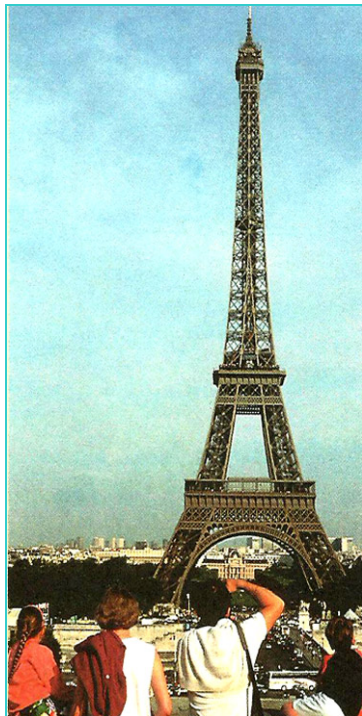
Versal

XVIII əsrin əvvəllərində ciddi klassik üslubundan sonra yüngül üslub – **rokoko** (balıqqulağı) yaranır. Burada interyerdə puf, təmtəraqlı ornament oyması, asimmetrik formalar və balıqqulağı forması üstünlük təşkil edirdi.

XIX əsrdə Fransada **ampir** üslubu (Napoleon imperiyasının üslubu) yaranır. Bu üsluba monumentallıq, lakoniklik aiddir. Qədim Misir və Antik memarlığının elementlərindən burada istifadə olunurdu. Roma imperatorluğunun tikilisi Ventiliy Severinin Arkasına bənzətməsi - Parisdə Karusel arkası (1806, Persye, Fonten) və Ulduz arkasının (1806-36, Şalqren) yaranmasına səbəb olur.

Kapitalizmin inkişafı ilə XIX əsrin ortalarında şəhərsəlmada dərin dəyişikliklər baş verir. Yer in bahalıqına görə tikililər daha çox sıxlaşdı və evlər hündürə qalxmağa başladı. Müasir çoxmərtəbəli binalardan şəhər formalaşmağa başladı. Elmi və texniki ixtiralar şəhərin yeni struktur axtarılarına gətirdi: fabriklər, zavodlar, inzibati binalar, vağzallar, idman tikililəri, sərqi zalları, ticarət binaları tikilməyə başladı. İlk dəfə metal konstruksiyalar - şüşə ilə birləşdirildi: bağlı (örtülü) bazarlar, vağzallar, univərmaqlar buna nümunədir.

Memarlığın inkişafına Ümumdünya sənaye sərgiləri (Kristal-palaz, London; Eyfel qülləsi, Fransa) böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Memarlıqda **eklektika** üslubu yarandı, bu müxtəlif üslubların qarışıq formasıdır.

Eyfel qülləsi

Bəzi evlərin, binaların, vağzalların fasadı eklektik formada idi. XIX əsrin 90-cı illərində Belçikada, Fransada, Avstriyada və Almaniya *eklektikaya* qarşı yeni üslub- **modern** üslubu yarandı, hansı ki buna sadə axar xətt mənsubdur (divar, pəncərə, qapı). Onun baniləri belçikalı Van de Velda (Almaniya) və ispaniyalı Antonio Qaudidir.

Antonio Gaudi. Quel parkı

Antonio Gaudi. Visensin evi

XIX əsrin axırında Çikaqoda (ABŞ) çoxbinalı tikililərdə ilk dəfə polad karkasdan istifadə olunmağa başlanır. XIX əsrin 60-cı

illərində beton armirlaşdırılır. Bu ideya dəmir-beton konstruksiya çoxmərtəbəli yaşayış binalarının xidmətinə yönəldilir (1903, O.Perre). Memarlığın başqa yolu isə dəmir-betondan plastik xüsusiyyətlərini istifadə etməklə, onu müxtəlif formaya salmağa heykəltəraşlıq kimi baxılırdı (Eynşteynin gümbəzi 1820 - E.Mendelson).

Bauxauzda - Veymarin bədii sənaye məktəbində, yeni memarlıq istiqaməti - **funksionalizm** yaranır. O, incəsənətin və texnikanın sintezidir (memar Mis Van der Roe).

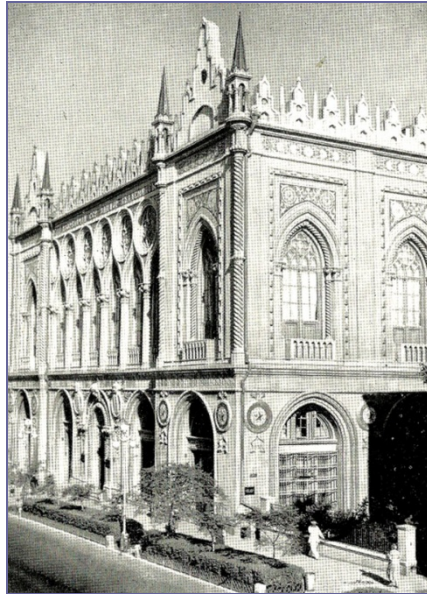
Mis Van der Roe.Yaşayış binalar

Lekorbüye. Savoy villası

XX-ci əsrin 70-90-cı illərində memarlıqda **post-modernizm** yaranır. Bu üslub qeyri-adi formalara arxalanaraq, inkişaf edirdi. (Ç.Cekens, R.Stern).

Azərbaycan memarlığı müxtəlif üslublarla zəngindir. Memarlar Zivər bəy Əhmədbəyov, Qasım bəy Hacıbabayev, Məşədi Mirzə İsmayilov, İosif Qoslavskiy, S.Dadaşov, Mikayıl Hüseynov, Altay Mir-Bağirov, Hafiz Əmirxanov - Azərbaycan memarlığı tarixində böyük xidmətləri olmuşdur.

İ.K.Ploško. İsmailliya

M.Üseynov. Kinoteatr "Nizami"

Altay Mir-Bağirov. Şəmkir idman olimpiya kompleksi

XÜLASƏ:

XVII-XX əsr Almaniya, İspaniya, İngiltərə, Fransa memarlığı. (barokko, klassisizm, rokoko, neoklassisizm, neorenesans, neoqotika, neobarokko, modern, rəssionalizm, konstruktivizm). Bağ-park memarlığı. Azərbaycan memarlığı. Hacı-Bababəyov, Qoslavskiy, Mikayıl Hüseynov, S.Dadaşov, Altay Mir-Bağirov, Hafiz Əmirxanov.

DEKORATİV – TƏTBİQİ İNCƏSƏNƏTİ. MINIATÜR. XƏTTATLIQ.

Dekorativ-tətbiqui incəsənəti praktik təyin edilən bədii məhsulun emalıdır. İslam incəsənətində **kitab miniatürü** geniş yayılmışdır. *Miniatür* sözü latın sözündən yaranıb (əlyazma kitablar üçün boyanın bir növüdür). Xüsusi bədii texnika ilə xüsusiləşmiş miniatür - forma ilə kicik bədii əsərdir. Miniatür əlyazmalar kitab kimi papirusda, perqamentdə və kağızda əks olunurdu, rəssamlar miniatürü fırça və ya qələm (kalam) ilə quaş, akvarel və başqa boyalarla rəngləyirdi, təsviri fonlar və müəyyən detallar qızıl və gümüş ilə yazılırdı.

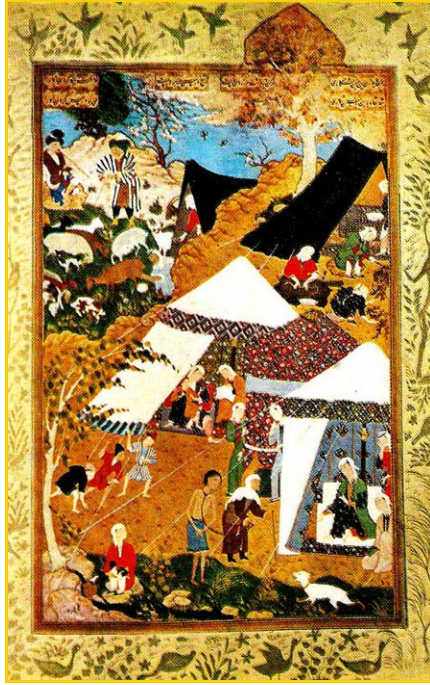
Kitab miniatürü hələ Qədim Yunanıstanda mövcud idi. Orta əsrlərdə Bizans Avropasında miniatür süjetlərində müqəddəs insanların həyatı səhnələrində əks olunurdu. Rusiyada miniatür dini kitablarda və ikonalarda geniş yayılırdı. Miniatür sənətinin zirvəsi və ən çox yayılması Ərəb xülfəti ölkələrində: İranda, Əfqanıstanda, Orta Asiyada, Türkiyədə, Hindistanda, Azərbaycanca, xüsusən İraqda olmuşdur. Kitab miniatürü dini, bədii, elmi ədəbiyyatlarından istifadə olunurdu (Əl-Xariri “Məkamlar” – rəssam Yaxya ibn Mahmud “Xəmsə” - rəssam Cüneyd Sultani).

Şəkillərlə bəzənilən ən qədim əlyazmalarından biri “Hərəkətsiz ulduzların təsviri” kitabıdır (XI-əsr İran). Miniatürçülərin ən görkəmli əsərləri XIV əsrə və sonrakı illərə aiddir. Burada rəssamların tibbi, coğrafi, tarixi və orta əsrlərin görkəmli şairlərin - Firdovsi, Nəvai, Nizaminin əsərlərinə şəkil çəkilirdi.

Rəssamlar predmetləri və fiqurları düz səthdə yerləşdirirdilər: aşağıdan yuxarıya – uzaqlaşana qədər, beləliklə onlar məkanı belə göstərirdilər. Şərq miniatürünün əsas ifadəli vasitəsi - işıq və konturdur. Kompozisiya şəkilin nazik xəttə və təmiz rəngli ləkəyə əsaslanırdı. Miniatürün dekorativliyi - onun ornamentləri və xəttatlığın birliyindədir.

XV əsrdə Heratda Teymurilərin sarayında kitabxana fəaliyyət göstərirdi. Burada məşhur miniatürist Kəmal Bəhzad işləyirdi. Kitab miniatürün gözəl nümunələri Azərbaycan şəhərlərində Xoyda, Marağada, Təbrizdə yaranırdı. Təbriz məktəbinin nümayəndələrinə Soltan Mühəmməd (Mir Musavir, Mir Səid Əli), Bəhzad, İsfəqani aiddilər.

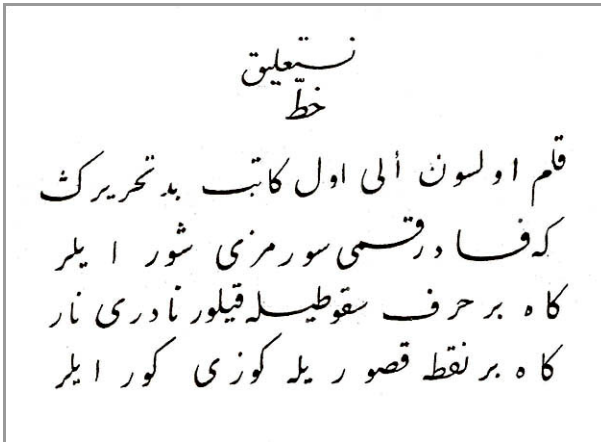

Mir Səyid Əli - Məcnun çadırı qarşısında

XV əsrdə Bakı rəssamı Əbdul Baqi Bakuvi (İstambul, Topxana) miniatür sənətində mühüm yer tuturdu. Təbriz məktəbi - Şərqi Türküstan – Çin-Uyğur rəssamları vasitəsilə (Təbrizdə-Monqol elixanları ilə gətirilən) və Ərəb-Mesopotam rəngarlığı – Bağdad məktəbi vasitəsilə formalaşır. Emalatxanada gözəl xəttatlar, rəssamlar və kitab incəsənətinin ustaları toplanırdı.

Orta Şərq müsəlman mədəniyyətində xəttatlıq intellektuallığın şəxsiyyətin mənəvi kamilliyin göstəricisi idi. Ərəb xəttatlığının əsasında Qurani-Kərimin oxuması və yazılması vacib idi. İslamı qəbul edən xalqların çoxu ərəb əlifbasını öz dillərində mənimsəmişdilər. Ərəb yazıları daha çox dekorativ incəsənətdə, bədii yaradıcılıqda və memarlıqda istifadə olunurdu. Beləliklə, Ərəb xəttatlığı təkcə Qurani-Kərimin yazısında istifadə olunmurdu, o bədii məqsədlərdə - cinidə (farforda), metal əşyalarda, xalçalarda və parçalarda, pullarda və memarlıqda (məscidlərdə və məzarlarda) tətbiq olunurdu.

Ərəb şriftinin bir neçə növləri var: *kufi*, *süls*, *reyxani*, *müxakkak*, *tauki*, *rukai*, *tuğra* (möhür), *divani*, *taliq* (İran), *nəstaliq* (Azərbaycan, Mir Əli) – onların hər biri öz istiqamətində istifadə olunurdu. Azərbaycan xəttatlığının inkişafı Mübarək Şax Zərinqalamın (XVI əsr) adı ilə bağlıdır. Bu vaxtlar məşhur xəttatlar Abdulla Seyrafi Təbrizi, Benqdir çalışırdılar - onlar təkcə xəttatlıqla yox, hətta binaların işlərində - bəzəkdə də fəaliyyət göstərirdilər.

nəstaliq xətti

Süls, nəsxi, reyxani: M.Zərinqalam

XÜLASƏ:

Dekorativ tətbiqi incəsənət anlayışı və onun növləri. Miniatur. Kitab miniatürü. Xəttatlıq. Şərqdə xəttatlıq.

DEKORATİV-TƏTBİQİ İNCƏSƏNƏTİ, KERAMİKA VƏ ŞÜŞƏDƏN HAZIRLANAN MƏMULATLAR. AĞAC VƏ DAŞ ÜZƏRİNDƏ OYMA. DİVAR RƏSMLƏRİ.

Qədim zamanlardan insan onu əhatə edən əşyalı dünyanın gözəlliyinə meyl edirdi. Bu məqsəd ilə sadə parçalar üzərinə tikili naxışlar və keramikaya ornament və təsvirlər çəkilirdi. Əvvəllər keramikanı basılan və cızılan üslublarla, sonralar başqa rəngli gil ilə üstünə qoyulan texnika ilə işləyirdilər. Müəyyən müddətdən sonra bu məqsədlə rəngli minalardan istifadə olunurdu və binaların çoxu bu minalı kaşlarla bəzədilirdi. Dıvar üstündə rəsmlər çəkilirdi. Metal əşyaları fiqur qəliblərinə əridib tökərək düzəldirdilər və üstünü çəkmə naxışlarla bəzəyirdilər. Bu əşya onu təkcə xeyrinə görə yox, həm də gözəlliyinə və mahir ustalılıqla işləmələrinə görə qiymətləndirilirdi.

Dekorativ-tətbiqi incəsənətin inkişafına hər bir xalqın məişəti yaşayışın təbii və iqlim şəraiti təsir edirdi. Bu gün dekorativ-tətbiqi əşyaları industrial üsul ilə emal edilərək, onlar müəyyən formada öz milli xüsusiyyətlərini saxlamışlar.

Azərbaycanın dekorativ-tətbiqi incəsənəti qeometrik, nabati, buta ornamentlərilə zəngindir. Farfor (çini) əşyalarında hətta heyvan və insan təsvirlərini görmək olar. Fayans (saxsı), keramik qabların rəngləri - qırmızı, sarı, qara və boz rəngdədir.

Azərbaycanda, həmçinin ağac və daş üzərində oyma geniş istifadə olunur, burada Qurani-Kərimin surələri və nabati naxışları mühüm yer tutur.

Yunan vazaları isə qara və qırmızı fiqurlu rəngli təsvirdədir. Çinin ağ farforunda (çinidə) göy rənglərdən istifadə olunmuş, sonralar rənglər getdiqə çoxalmışdır. Bunu daha çox Yapon dekorativ-tətbiqi incəsənətində görmək olar, onlar hətta qırmızı rənglərdən də istifadə edirdilər.

Utilitar olaraq, dekorativ-tətbiqi incəsənəti özündə mənəvi - mədəniyyətin elementlərini və milli ənənələrini toplamışdır. Əşya

mühitinin vacib bədii-məzmunlu elementləri - çini və xrustal qablar, mebel, güllər üçün vazalar, dekorativ-divar rəsmləri, pərdə və örtüklər üçün parçalardır. Onlarda gözəllik və xeyr bərabərdir və bir-birini tamamlayır.

Qədim zamanlardan insanlar özlərini boyunbağı, sırğa, bilərzik, üzük ilə bəzəyirdilər. Bir az sonra isə geyim və sonralar yaşayış bəzəklər ilə əhatə edirdilər. Məsələn, *xalça* - təkə yeri isitmək üçün deyil, o hətta gözəllik üçün divara vurulurdu və ya *yerüstü vaz* – o həm güllər üçün, həm də giriş zallarında gözəllik üçün istifadə olunurdu. Bu incəsənət XVIII-XIX əsrdə yaranıb və **dekorativ** adlanırdı (*dekor* - bəzək deməkdir).

Dekorativ əşyalar təkə rəssamın zövqünü və fantaziyasını göstərmir, o həmçinin insanların mənəvi və maddi maraqlarını əks etdirir və ona görə bu incəsənətdə müəyyən tarixi dövrdə üslub vəhdətliyi əks olunurdu (*roman, gotika, məqrib üslubu*). Gözəlliyə yönülən, xüsusən, ictimai binalar, saraylar, klublar, teatrlar, restoranlar öz formalarında ciddi siyasi və sosial fikirlər ifadə edirdilər. Onun gözəlliyi dərin mənəlidir, xüsusən, teatrı bəzəyən əşyalardan pərdələrdən, mövzulu qobelanlardan söhbət aparılırdı. Dekorativ obrazlıq onu *monumental* və *dəzgah* formaları ilə yaxınlaşdırır.

XÜLASƏ:

Çin, Hindistan, Ərəb ölkələri, və Qərbi Avropanın dekorativ-tətbiqi incəsənəti və onun xüsusiyyətləri. Azərbaycanın dekorativ-tətbiqi incəsənəti (keramika, şüşə, daş və ağac məmulatları, divar rəsmləri)

DEKORATİV-TƏTBİQİ İNCƏSƏNƏTİ. XALÇAÇILIQ.

Xalça toxumaq sənətinin kökü çox qədimdir. Azərbaycanda istər təsərrüfat şəraiti, istərsə də təbii şərait xalçaçılığın inkişafı üçün əlverişli olmuşdur: yun parça istehsalından ötrü tükənməz bir mənbə olan qoyunçuluğun geniş yayılması, gözəl təbii boyaların olması Azərbaycanda zərif xalçaçılıq sənətinin inkişafı üçün lazımı imkan yaratmışdır. Xalça toxumaq sənəti parça toxumaqdan sonra meydana çıxmışdır. Əvvəlcə qaba, yun parça, sonralar əlvan naxışlı parça meydana çıxmış, daha sonralar sayə və onun ardınca da əlvan naxışlı palaz toxunmuşdur. Xovlu xalça isə nisbətən sonrakı dövrə aiddir.

Sasanilər dövründə (V-VI əsrlərdə) bədii məmulat növləri ilə yanaşı böyük bir məharətlə zərif parçalar və xalçalar hazırlanırdı. Ərəb xilafəti dövründə Azərbaycanın toxuma və basma parçaları ilə bərabər xalçaların, xüsusən Təbriz xalçaları çox şöhrət tapmışdı (Soltan Məhəmməd). Azərbaycan xalçalarının yüksək keyfiyyətindən danışan Nizami Gəncəvi Bərdə şəhərinin padşahı Nüşabənin dəbdəbəli sarayını bu sözlərlə təsvir etmişdir:

Onun böyük şah sarayı vardır,
Orda qiymətli xəli döşənmişdir.

Təbriz xalçası - XVI əsr

Azərbaycan xalçalarının təsvirinə tədqiqatçılarımız müxtəlif yanaşıblar. Bəzi tədqiqatçılarımız Azərbaycan xalçalarını coğrafi əlamətə görə təsvir edərək onları əsasən 2 tipə, bəziləri isə 6 tipə ayıraraq onları toxunduğu bölgənin adı ilə adlandırırlar. Bəzi Avropa tədqiqatçıları isə Azərbaycan xalçalarını İrana və ya Türkiyəyə aid olduğunu qeyd edirdilər ya da uzaq başı Qafqaz xalqları deyə ümumi adla adlandırırlar.

Azərbaycan xalçaları əsasən 4 qrupa bölünür (Lətif Kərimovun təsnifatı - 3-tomlu “Azərbaycan xalçaları”) – 1)QUBA–ŞİRVAN 2)GƏNCƏ-QAZAX 3)QARABAĞ 4)TƏBRİZ xalçaları Hər tipə müəyyən xalçalar daxil olur ki, bunlarda toxunulan yerə görə ayrılır.

Məsələn, Quba-Şirvan tipli xalçalara 7 xalça tipi daxildir: Şamaxı, Quba, Dəvəçi, Qocakənd, Xızı və Qusar xalça qrupu. Bunlardan yalnız Bakı qrupunda müəyyən üslubla toxunuş "Xələputa", "Sura-xanı", "Xilərşən", "Görədil", "Fatmayı" xalçaları vardır. Azərbaycan xalçaları rənginə, kompozisiyasına görə bir-birilə sıx əlaqədədirlər.

Mövcud Azərbaycan xalçaları məişətdə işlədilməsinə görə müxtəlifdir. Məsələn, a)həcmdə balaca olan *namazlıq xalça* - yerə salmaq üçün, b)xüsusi *divar xalçaları* və c)qonaq otaqlarını bəzəmək üçün bir neçə xalçadan ibarət *dəstə xalçalar*: bunlar ölçüsünə, formasına və kompozisiyasına görə müxtəlif olur. Ortada sərilmiş iri xalça (*xalı*), evin yuxarı başında (*kəlləyi*) və otağın ortasındakı iri xalçaların yanlarına salınan (*kənarı*) xalçadır.

Azərbaycan xalçalarının kompozisiyası bir qayda olaraq bir-birindən asılı olan 2 elementdən ibarətdir: *göl* (xalçanın ortası) və *haşiyə* (xalçanın kənar bəzəkləri). Xalça naxışlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onda təsvir olunan mühit əşyalarının verilməsidir. Bu cəhətdən bitki, heyvanat,həşərat və quşların stilizə edilmiş təsvirləri, həmçinin ulduz, paxlava, üçbucaq, dördbucaq, beşbucaq, altıbucaq, səkkizbucaq və sair həndəsi formaların təsviri Azərbaycan xalçalarının əsas naxışlarını təşkil edir. Azərbaycan xalçalarında "buta", "cüppə", "çaygülü", "sarmaşiq", "çiçək", "qönçə" və başqa bitki növləri daha çox işlənir.Azərbaycan xalça ustaların xəzinəsi spektrin bütün rənglərini əhatə edir.

XÜLASƏ:

Xalçaçılıq - dekorativ incəsənətin növü kimi. Xalçaçılığın növləri. Lətif Kərimovun Xalça təsnifatları. Ornamentlər.

QƏDİM DÜNYA VƏ ORTA ƏSRLƏR MUSİQİ İNCƏSƏNƏTİNİN TARİXİ. İNTİBAH DÖVRÜNÜN MUSİQİSİ. İSLAM MUSİQİ İNCƏSƏNƏTİ.

Musiqi – səsli bədii obrazlara gerçəklikdə əks etdirən insanın psixikasına fəal təsir edən incəsənət növüdür. O incəsənətin başqa növləri ilə - bədii səslə, rəqsi ilə qarşılıqlı təsirdədir.

Qədim dünya elə dövrdür ki, özünə Qədim Şərq və Antik Yunan və Roma xalqlarının tarixini əks etdirir. Birinci məlumat qədim sivilizasiyalar haqqında IV-III minillik eradan əvvələ aiddir. Bu dövrdə Misirdə, Mesopotomiyada, sonralar Hindistanda, Çində dövlətlər yaranmışdır. E.ə. I minillikdə Avropa sivilizasiyaları yaranmışdır (Qədim Yunanıstan, sonralar Qədim Roma). E.ə. V əsrdə Roma imperiyası dağılandıqdan sonra qədim dünya tarixinin sonu bitir.

Qədim mədəniyyət – dini məsələlərin həllini özünə tabe edirdi. İncəsənət vasitə kimi qəbul edilərək, o həm həyatda, həm də gündəlik işlərdə ilahilərin olmasını xatırladırdı. Buna görə kübar məzmunlu əsərlər dini məna ilə zənginləşirdi. Dini məqsədlər həmçinin musiqiyə aid olunurdu. Qədim insan musiqinin təsirini ən çətin və ən gizli hisslərinə təsir edirdi. Ölkələrin çoxunda musiqiçilər məbəd xadimləri idilər. Hər hansı bir alətdə çalmaq məharəti Allah verqisi kimi sayılırdı. Musiqi çalman vaxtı vacib rolu improvizasiya oynayırdı. İmprovizasiya olunan zaman musiqiçi Allaha daha yaxın idi. Qədimdə musiqiyə professional sənəti kimi baxılırdı. O vaxtlar musiqiçilər alətləri *simli*, *nəfəsli*, *zərbli* əsas qruplarını yaratmışlar. Solo və xor mahnısının forması meydana gəlmiş, musiqi janrların və ladların birinci təsvirləri yaranmışdır. Müxtəlif reqlionlarda qədim sivilizasiyanın ənənələri müxtəlif cürə saxlanılırdı, əgər qədim Misirin, Mesopotomiyanın, Antik dövrlərin musiqisi indiki zamanda uzaq keçmiş kimi qəbul olunurdusa, Hindistanın, Çinin qədim musiqisi müasir musiqi mədəniyyətinin bir hissəsi hesab edilir.

Orta əsrlərdə musiqi din ilə sıx bağlı olmuşdur, burada tək allahlılıq hökmranlıq edirdi. Ərəb xülfətinin vaxtında musiqi bir necə istiqamətdə: yəni Qurani-Kərimin avaz ilə oxunmasında, həmçinin müəzzinin namaza çağırışı zamanı istifadə edilirdi. İslam musiqisi poeziya və musiqi ilə vəhdət təşkil edirdi (yunanlardakı kimi).

Qədim profesional şair-musiqiçilərdən, nəğməli janrdan (mərsiyə, mərthi, urucuza, xica, mədhiyə və b.) musiqi alətlərindən (duf, mizxar, dəf, rübab, ud, kəmança, qanun) məlumatlar saxlanılmışdır.

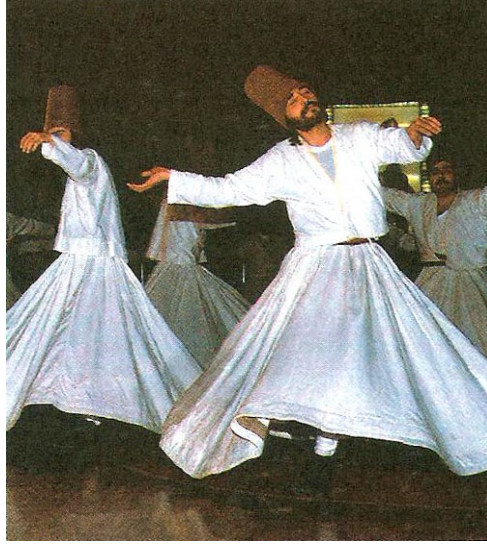
İslam dinini vəhdət kimi qəbul edilən zaman Yaxın, Ön və Orta Şərqə, Şimalı Afrikaya, Cənub-Qərbi Avropaya yayılarkən, Ərəb xülfətində musiqinin geniş yayılması üçün gözəl şərait yaradıldı.

İslam musiqisinin əsasında yunan musiqisinin nəzəriyyəsi, ərəb musiqisinin səs düzümü, İran və Bizans musiqinin təsiri sayəsində genişləndi, Farsların not yazısı istifadə edildi, musiqi alətlərinin sayı çoxaldı və onlar dəyişərək, təkmilləşdirildi.

İslam musiqi-nəzəriyyəçilərindən: İsa ibn Abdullah, İbn Müsəcih (ərəb səs düzümü banisi), İbn Sina ("Aş-Şifa", məqamların nəzəriyyəçisi, 8 ərəb barmaqlı məqamlarını 12-yə əvəz etmişdir), Səfiəddin Urmavi (yeni musiqi sistemi yaratmış və birinci bəstəkar olaraq, özündən sonra notlaşmış yazıları qoyaraq və simli musiqi alətlərini yaratmışdır - muçni, nuzqa) olmuşlar.

İslam musiqisinə 12 məqam (lad) daxildir (İranda dətsgah adlanır). Musiqinin inkişafının ən yüksək zirvəsi Abasilər və Əməvilər dövrünə təsədüf etmişdir. Bəzi hörmətli şeyxlərin musiqidən imtina etməsinə baxmayaraq, onun geniş yayılmasına və musiqi mədəniyyətinin inkişafına sufi ritual rəqslərinin (səma) böyük təsiri olmuşdur.

Orta əsrlərin məşhur alimləri Əl-Kindi, ƏL-Fərabî, İbn Xəysam, Əbu Əl-Mumin, Ərməvi, İxvan əs-Səfanın nümayyəndələri və İbn Sina musiqi haqqında elmi ənənələri inkişaf etdirmişdilər.

Mavlaviya təriqət d rviŐl ri

Orta əsrlərdə ərəb-islam musiqisi ( r b, Afrika, Asiya ritml ri v  melodiyaları, məqamları) Avropaya xüsusilə İspaniya v  Portuqaliyaya çox böyük təsir etmiŐ v  Avropanın musiqi alətlərinin formalaŐmasında v  inkiŐafında böyük rolu olmuŐdur. Avropa xalqlarının mədəni tarixində İntibah d vr -Renessans - dönmə anına çevrilir.

İtaliyada XIII-XIV  sr Avropanın baŐqa ölkələrində XV-XVII əsr yeni fikirlər d yiŐm l r yaranmaĐa baŐlayır. İntibahın yaratıcıları insanı yüksək dəyər kimi qiym tl ndirirdil r. Dünyaya belə baxıŐ hümanizm adlandırılırdı, h manistl r ideal harmonik insanı qədim antik dövründə axtarırdılar v  qədim Yunan, Roma incəsənəti onlar   n bədii yaratıcılıq   n nümunə idi. Antik mədəniyyətini yenil rdirm y  s y göstərmək   n əsrə yeni ad Renessans adı verildi. Bu dövr orta əsr və yeni dövr arasındadır. Dövrün dünya g r n Őn  incəsənət, xüsusilə musiqi əks etdirirdi. Bu dövrədə orta əsrlərdəki kimi aparıcı yer vokal kilsə musiqisinə üstünlük verilirdi. Musiqinin  oxs sliliyi inkiŐafı polifoniyanın yaranmasına səbəb

olmuşdur. Bütün səslər əsərdə bərabərdir. Polifonik əsərləri ciddi və çətin qaydalar əsasında qurularaq, bəstəkardan dərin biliklər, virtuoz peşəlik tələb edirdi. İntibah dövrün məşhur musiqiçiləri Palestrino, Josken Depre, Adrian Villart və başqaları olmuşlar. Polifoniya çərçivəsində kilsə və kübar janrlar yaranmışdır.

XÜLASƏ:

Musiqi incəsənət növü kimi. Qədim dünyanın musiqi incəsənətinin tarixi. Hindistan, Çin, Qədim Yunan və Roma musiqi incəsənəti. Musiqi alətlərinin əsas qrupları. Orta əsr musiqisi. Din və musiqi.

İslam musiqi incəsənəti. Şair musiqiçilər. Nəğmə janrları. (mərsiyə, mərthi, urucuza, hica, mədhiyə, musiqi alətləri), alətlər (düf, mixar, dəf, rübab, ud, kamança, qanun). Musiqi nəzəriyyəçiləri: İsa Bin Abdullax, İbi Müsəcix, İbn Sİna, Səfiəddin Urmavi. Məqamlar.

İntibah dövrünün musiqisi. Polifonik əsərlər.

XVII – XX ƏSR MUSİQİ TARİXİ

XVII əsrin axırı XVIII əsrin əvvəlində İntibah dövrünün musiqisi *polifoniya* öz yerini **homofoniya** ilə əvəz edir. Homofoniyada bütün səslər eynidir: bir səs əsas mövzunu ifadə edir, başqa səslər isə akkomponelement (müsayət) rolunu oynayır. Burada əsərin yeni *homofon – harmonik* üslub tərzı yaranır.

XVII-XVIII-ci əsrlərin əsas janrı *kantata və oratoriya*dır. Kübar musiqisinin əhəmiyyəti getdikcə çoxalmağa başlayır. O musiqi saraylarında, zadəgən salonlarında, teatrlarda səslənirdi. İncəsənətin yeni növü - opera yaranır. Instrumental musiqidə yeni janrlar yarandı (onların arasında *instrumental konsert*). Bəstəkarlar təkcə musiqini yaratmırdılar, onlar həmçinin alətlərdə məharətlə çalırıldı. **İ.S.Bax** həyatında məharətli orqancı və müəllim kimi məşhurlaşmışdır. Onun yaradıcılığında alman protestant mədəniyyəti mühüm rol oynamışdır. Bəstəkarın musiqisi mənəvi və fəlsəfidir. O, 300-ə yaxın vokal dram əsərlərinin, kantataların, motetlərin, orqan və klavir əsərlərin, prelüdiya, tokkata və fuqaların müəllifidir.

Fransada XVII əsrdə **klassisizm** bədii üslubu yaranır. Bu üslubda ustalar aydın və ciddi formalarda ifadə etməyi cəhd edirdilər. Musiqi klassisizminin inkişafında ən yüksək mərhələsini *Haydının, Motsartın, Betxovenin* yaradıcılığı öz yerini tapır. Onlar XVII əsrin axırı XVIII əsrin əvvəlində Vyanada işləyərkən *Vyana klassik* məktəbini yaratmışlar. Klassiklər *simfoniyanı, sonatanı, operanı* daha üstün tuturdular.

Musiqidə daha yeni bir istiqamət – **romantizm** yarandı (XVIII-XIX əsr). Bu əsərlərdə insanın daxili dünyası açılırdı. Romantiklər lirik miniatürləri yaratdılar. Xüsusi yeri məhəbbət lirikası tuturdu (*Şubert*). Musiqi obrazlarının yaranmasında əsas vasitə əsərin məzmununu açan – *söz proqramı* olmuşdur. Misal üçün: bəstəkar instrumental musiqinin süjetini yaradanda (simfoniya), onu partiturada xüsusi izahlarla verirdi. Beləliklə incəsənətin sintezi - ədəbiyyat, musiqi, rəngarlıq - yarandı. Romantiklər Avropada

ictimayət üçün *konsertlərin açıq sistemini* yaratmışdılar. Romantik musiqiçilərin nümayəndələri – K.M.Veber, R.Vaqner, Q.Berlioz, F.Şopen və sairədir

XIX əsrin ortalarında Qərbi Avropada **realizmin** cizgiləri yaranmağa başladı. Bu yeni bədii üslub operada əsasən təsdiq edildi. Bəstəkarlar adi həyat tərzinin dramatizmini göstərmək, musiqidə qəhrəmanların psixoloji halını ifadə etmək istəyirdilər. XIX əsrin I yarısında musiqi incəsənətinin yüngül janrı - *operetta* yaranır. Onun banisi - *Jak Offenbax* sayılırdı (“Gözəl Yelena”, “Paris həyatı” və s.). Görkəmli Vyana *vals* ustası *İoqan Ştraus* da bu janrın ən yaxşı bəstəkarı idi (“Yarasa”, “Qaraçı baron”). Azərbaycanda bu janrda Üzeyir Hacıbəyov, Emin Sabitoğlu olmuşdur.

XIX əsrin axırını 1/3 hissəsində təzə istiqamət - **impressionizm** (təsürat) yaranır Musiqiçilər əsərlərində incə və mürəkkəb duyğularını əks etdirdilər. İmpressionistlərdən: Klod Debüssi (“Noktürn”, “Dəniz simfoniyası”), Moris Ravel (pyes “Suyun rəqsi”, “Bolero”baleti) olmuşlar.

XX əsrdə musiqi insanın həyatında emosional və mənəvi hissələrini əks etdirirdi. *Atonal musiqisi* yaranır: burada dəqiq tonal sistemi eşidilmir, akkord səsləri qaydada olunmayan azad ifadədə olunur, səslərin təşkilində yeni üslublar yaranır. Avropa və başqa xalqların mədəniyyətlərini, ənənələrini musiqidə istifadə edirdilər (Hind, Çin, Afrika).

XX əsrin **avanqard** musiqisinin başqa xüsusiyyətləri –qeyri adi səslər, səs-küy effektləri: metal səsləri, insan səsləri və s. olmuşdur. **Ekspressionizmin** parlaq nümayəndələri A.Şönberq (“Ay Pyerosu”), A.Berq (“Vosek” operası), A.Vebern - *alman-avstriya məktəbini* yaratdılar. XX əsrin 20-30-cu illərində Nyu-Orleanda (ABŞ) yeni **Caz** janrı yaranır. *Caz* – improvizasiya, zənci musiqisi (spiricouls) əsasında meydana gəlmişdir. Caz musiqisinin nümayəndələri Corc Qerşvin (opera “Porqi və Bess”), Azərbaycanda isə Qara Qarayev, Tofiq Quliyev, Vaqif Mustafaza-zadə cazın əsasında Azərbaycan muğamından və xalq musiqisindən istifadə etmişdilər.

XX əsrdə yeni cərəyan **neofolklorizm** yaranır, burada xalq mahnılarından istifadə edilirdi. O ciddi janrlarda - *operada*, *simfoniya*, *sonatada* istifadə olunurdu.

Azərbaycan musiqisini bir sıra musiqiçilər zənginləşdirmişlər. Üz.Hacıbəyli klassik Avropa musiqisini Şərqi musiqisi ilə, xüsusən Azərbaycan muğam sənəti ilə birləşdirmişdir. Fikrət Əmirov simfonik muğamın əsasını qoymuşdur (Kürdi ovşarı, Şur). Qara Qarayev klassik musiqini avanqard musiqi ilə birləşdirmişdir, o hətta Azərbaycan cazının əsasında durmuşdur.

XÜLASƏ:

XVII-XX əsr musiqisi. Oratoriya və kantata. İ.S.Baxın musiqisi. Vyana klasik musiqisi: Qaydn, Mosart, Betxoven; Qlük. Simfoniya, Sonat forması;

Şopen, Vaqner, Verdi, Jak Offenbax operettanın banisi, İ.Ştraus. Musiqidə impressionizm: Klod Debussi. Moris Ravel. XX əsrin musiqi avanqardı. Saz. Klassik Azərbaycan musiqisi Ü.Hacıbəyli, F.Əmirov, Q.Qarayev, V.Mustafazadə.

ÜZEYİR HACİBƏYLİ

Hacıbəyli Üzeyir Əbdülhüseyn oğlu (18.09.1885, Şuşa qəzasının Ağcabədi k.- 23.11.1948, Bakı) – Azərbaycan bəstəkarı, musiqişünas alim, publisist, dramaturq, pedaqoq və ictimai xadimdir. Müasir Azərbaycan profesional musiqi sənətinin və milli operasının banisi idi. SSRİ xalq artisti (1938). Azərbaycan EA akademiki (1945), professoru (1940), SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1941, 1946), 1938 ildən Azərbaycan Bəsəkarlar İttifaqının sədri (1938-48), Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının rektoru (1928-29; 1939-48) Azərbaycan EA İncəsənət İnstitutunun direktoru (1945-48) olmuşdur.

Ü.Hacıbəyli kənd mirzəsi ailəsində doğulmuş, valideyinləri Ağcabədidən Şuşaya köçdükdən sonra ilk təhsilini burdakı iki sinifli Rus Az. məktəbində almışdır. Şuşanın zəngin musiqi ifaçılıq ənənələri Hacıbəylinin musiqi tərbiyəsinə müstəsna təsir göstərmişdir. Onun ilk musiqi müəllimi Az xalq musiqisinin gözəl bilicisi, dayısı A.Əliverdibəyov olmuşdur. Hacıbəyli 1897-1898 illərdə Ə.B.Haqqverdibəyovun rəhbərliyi və Cabbar Qaryağdı oğlunun ifası ilə Şuşada göstərilən “Məcnun Leylinin məzari üstündə” səhnəciyində xorda iştirak etmişdir. O, 1899-1904 illərdə Qori müəllimlər seminariyasında təhsil almışdır. Onun dünyagörüşünün formalaşmasında seminariya böyük təsir göstər-

mişdir. Hacıbəyli Seminariya illərində qabaqcıl dünya və rus mədəniyyətini yaxından öyrənmişdir. O, burada rus və Qərbi Avropa musiqi klassiklərinin əsərlərini mənimsəmiş, skripka və baritonda calmağı öyrənmiş, xalq mahnı nümunələrini nota köçürmüşdür. Seminariyanı bitirdikdən sonra Hacıbəyli 1904 ildə Cəbrayıl Qəzasının Hadrut kəndinə müəllim təyin edilmişdir.

Üzeyir Hacıbəyli Rusiyada 1905-07 illər inqilabi ərəfəsində Bakıya gəlmiş, Bibiheybətdə, sonralar isə “Səadət” məktəbində dərs demiş, 1907 ildə Bakıda Azərbaycan dilində “Hesab məsələləri” və “Mətbuatda istifadə olunan siyasi, hüquqi, iqtisadi əsgəri sözlərin türki – rusi və rusi – türki lüğəti” – ni nəşr etdirmişdir. Üzeyir Hacıbəyli Lüğətində Azərbaycan dilinə daxil olan yeni termin və anlayışların şərhini vermişdir. H. bədii yaradıcılığa publisistika ilə başlamışdır. O, “Kaspi”, “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət”, “İqbal”, “Yeni İqbal” qəzetlərində və “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Ordan-Burdan”, “O yan – bu yan” və s. başlıqları altında “U”, “Filankəs”, “Nəhmənkəs” və s. gizli dövrün mühüm gizli imzalarla dövrün mühüm ictimai-siyasi, marifecilik məsələlərinə dair çoxlu məqalə felyeton və satirik miniatürlər dərc etdirmişdir. O, bu dövrdə N.V.Qoqolun “Şinel” povestini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, bir sıra hekayələr, miniatürlər (“Qarabağın keçmiş günlərindən”, “Ata və oğul”, “Quyruqlu ulduz” və s.) yazmışdır.

Üzeyir Hacıbəylinin 1908 il yanvarın 12 - də (yeni üsulla 25-də) Bakıda o, Tağıyevin teatrında göstərilən “Leyli və Məcnun” operası ilə təkcə Azərbaycanca deyil, bütün müsəlman Şərqiində opera sənətinin əsası qoyulmuşdur. Operanın librettosunu Üzeyir Hacıbəyli, Füzulinin eyni adlı poeması əsasında yazmışdır. Operanın musiqisi, əsasən, muğam və təsniflər üzərində qurulmuşdur. Operada muğamlardan məharətlə, müəyyən səhnənin, obrazını xüsusiyyətinə uyğun istifadə ediləcək, onlar əsərdə ariya, ariozo, rəçitativ və ansamblları əvəz etməklə dramaturji əhəmiyyət kəsb etmişdir. Hacıbəyli 1909-15 illərdə bir birinin ardınca “Şeyx Sənan” (1909), “Rüstəm və Zöhrab” (1910), “Şah Abbas və Xurşud banu” (1912), “Əsli və Kərəm” (1912), “Harun və Leyla” (1915), muğam operalarını bəstələmişdir. Bu operaların librettosunu Hacıbəyli xalq dastanları və rəvayətləri, Firdovsinin “Şahnamə” əsərinin motivləri əsasında yazmışdır. Ü.Hacıbəyli “Leyli və Məcnun”dakı üslub xüsusiyyətlərini və estetik sənət prinsiplərini sonrakı operalarında da davam etdirmişdir. O, “Şeyx Sənan” da muğamlara az yer vermiş, musiqinin böyük qismini özü bəstələmişdir. Xalqlar dostluğu ideyasını tərənnüm edən, xalq dastanı əsasında bəstələdiyi “Əsli və Kərəm” operasında Hacıbəyli muğamatla bərabər aşiq musiqisindən də istifadə etmişdir. Üzeyir Hacıbəylinin dramaturgiya sahəsindəki fəaliyyəti Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. O, Azərbaycanda musiqili komediya janrının yaradıcısıdır. (komediyaların mətnini də özü yazmışdır). Onun “Ər və arvad” (1909, ilk tamaşası 1910), “O olmasın bu olsun” (1910; ilk tamaşası – 1911), “Arşın mal alan” (1913) musiqili komediyalarında inqilabdan əvvəlki Azərbaycan məişəti, xalq adət və ənənələri əksini tapanmışdır. Ü.Hacıbəyli 1911 ildə musiqi təhsilini artırmaq üçün Moskvaya getmiş, həmin il burada filarmonik cəmiyyətin musiqi kurslarında, 1913 ildə isə Peterburq konservatoriyasında oxumuşdur. Peterburq dövrü Hacıbəylinin yaradıcılığında mühüm rol oynamış o, “Arşın mal alan” musiqili komediyasını məhz burada yaratmışdır.

İncəsənət idarəsini musiqi şöbəsinə rəhbərlik edən Hacıbəyli “sənaye – nəfisə” (1921, N 1) məcmuəsində dərc etdirdiyi “Vəzifəyi musiqiyəmizə aid məsələlər” məqaləsində Azərbaycan musiqisinin gələcək inkişaf proqramını müəyyənləşdirmişdir. Məqalədə peşəkar musiqi kadrları yetişdirmək, milli musiqinin əsaslarını işləyib – hazırlamaq, ümumdünya musiqisini öyrənmək və s. məsələlərdən bəhs olunurdu. 20-30-cu illərdə milli operanın inkişafı məsələləri müəyyən mübahisələrə səbəb olsa da, Azərbaycan musiqisi məhz Ü.Hacıbəyli, M.Maqomayev və onların tərəfdaşlarının tutduğu yol ilə inkişaf etmişdir.

20-ci illər Azərbaycan musiqisinə “təşkilatçılıq” illəri kimi daxil olmuş və bu təşkilatı işlərin başında Hacıbəyli durmuşdur. O, 1921 ildə Bakıda azərbaycan tələbələr üçün ilk musiqi məktəbini – Azərbaycan Dövlət Türk Musiqi Məktəbini (sonralar texnikum) təşkil etmişdir; texnikum (ilk direktoru Hacıbəyli olmuşdur) 1926 ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası ilə birləşdirilmişdir. 1926 ildən Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında fəaliyyət göstərən Hacıbəyli burada nəzəriyyə, harmoniya, Azərbaycan musiqisinin əsasları fənlərindən dərs demiş, Konservatoriya yanında ilk coxsəsli Azərbaycan xor kollektivini yaratmışdır. Lakin bu xor tezliklə dağılmış, Hacıbəylinin təşəbbüsü ilə 1936 ildə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası yanında yenidən təşkil olunmuşdur. O, 1927 ildə

M.Maqamayevlə birgə ilk “Azərbaycan türk el nəğmələri” məcmuəsini nəşr etdirmişdir. Hacıbəyli 1931 ildə Azərbaycan Radio Komitəsi yanında ilk notlu xalq çalğı alətləri orkestrini təşkil etmişdir. Orkestrin repertuarına M.Qlinka, V.Motsart, F.Şubert, J.Bize və başqalarının əsərləri ilə yanaşı, Hacıbəylinin bu orkestri üçün 1931-32 illərdə bəstələdiyi 1-ci (“Çahargah”) və 2-ci (“Şur”) fantaziyaları da daxil idi. İlk vaxtlar orkestrə Hacıbəyli özü dirijorluq etmişdir. Hacıbəylinin kamera instrumental əsərləri içərisində skripka violoncel və orkestr üçün bəstələdiyi “Aşıqsayağı” (1931) triosu Azərbaycan musiqisində ilk ansambl pyeslərindəndir. Hacıbəyli yaradıcılığına kütləvi mahnı janrı ilə başlamışdır (“Suvari” “Pilotlar”). O, 30-cu illərdə bir neçə kantata (Firdovsinin 1000 illiyinə (1934), M.F.Axundova həsr olunmuş “ Ölməz sənətkar” (1938) və s.) yazmışdır. 1937-ci il aprelin 30 da Azərbaycan Opera və Balet Teatrında ilk dəfə tamaşaya qoyulan “Koroğlu” operası (librettosu H.İsmayılov və M.S.Ordubadınıdır) Hacıbəyli yaradıcılığının zirvəsini təşkil edir. Azərbaycan, eləcə də sovet opera sənətinin incilərindən sayılan bu operada Hacıbəyli ilk dəfə olaraq klassik opera formasına riayət edərək, bitkin ariyalar, kütləvi xor səhnələri, müxtəlif ansambllar, balet nömrələri, rəqətlər yaratmışdır. Operanın musiqi dramaturgiyasının əsasını monumental xor səhnələri təşkil edirdi. Koroğlu xalq qəhrmanı olmaqla yanaşı, həm də aşıqdır. Məhz buna görə də opera əsas etibarilə aşıq musiqisi üslubunda bəstələnmişdir. Hacıbəyli “Koroğlu” operasında simfonik orkestrin tərkibininə Azərbaycan xalq musiqi alətlərini daxil edərək orkestrin rəngarəng səslənməsinə nail olmuşdur.

Hacıbəyov Böyük Vətən müharibəsi illərində “Çağırış” “Yaxşı yol” “Ananın oğluna nəsihəti”, “Şəvqət bacısı” “Döyüşçülər marşı” və s vətənpərvər ruhlu mahnılar, eləcə də xalq çalğı alətləri orkestri üçün “Cəngi” (1941) pyesini, “Vətən və cəbhə” (1942) kantatasını bəstələmişdir. Onun bu illərdə yaratdığı vokal musiqi əsərləri içərisində Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illiyinə həsr etdiyi “Sənsiz” (1941) və “Sevgili canan” (1943) romans qəzəlləri xüsusi

yer tutur. Hacıbəyli Həyatının son illərində “Firuzə” operası üzərində işləmişdir. Bu bitməmiş operadan təkcə Firuzənin ariyası qalmışdır. Hacıbəyli Azərbaycan Dövlət Himnlərin musiqisinin (1945) müəlifidir.

Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan musiqisində köklü dönüş yaratmış dahi bəstəkardır. O, 19 əsrin əvvəllərində şifahi xalq musiqi sənəti şəklində mövcud olan Azərbaycan milli musiqisini Qərbi Avropa, rus bəstəkarlıq məktəbinin nailiyyətlərini forma və janrları ilə zənginləşdirmişdir. O, öz opera və musiqili komediyalarında, eləcə də digər janrlarda Şərq və Qərb musiqi sistemlərinin vəhdətini yaratmağa nail olmuşdur. Hacıbəyli vaxtilə Şərq və Qərb musiqi mədəniyyətləri arasında keçilməz sayılan səddi aradan götürmüş, Azərbaycan və ümumiyyətlə Şərq musiqisinin gələcək inkişaf perspektivlərini, estetik prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir. Hacıbəyli həm də böyük musiqişünas alim idi. O, Azərbaycan elmi musiqişünaslığının əsasını qoymuş, musiqiyə dair çoxlu məqalələr yazmış, tədqiqatlar aparmışdır. “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” (1945) fundamental tədqiqat əsərində o, xalq musiqisinin nümunə formalarının dərin təhlilinə əsaslanaraq, qədim tarixə malik Azərbaycan musiqisinin qanuna uyğunluqlarını, milli xüsusiyyətlərini göstərmişdir. Kitabda o orta əsr alimlərinin, nəzəriyyəçilərinin, musiqişünaslarının - Səfiəddin Urmavi (XII əsr), Əbdülqədir Məraqai (XIV əsr), musiqişünas Nəvvab Mir Möhsün Qarabaği (XIX əsr, “Vüzühül-Ərqa” kitabı) əsərlərinə ictinad etmişdir. Hacıbəylinin nəzəriyyədə irəli sürdüyü məsələlər bəstəkarın yaradıcılığında praktiki həllini tapmışdır (Azərbaycan musiqisində çox səsliliyin geniş tətbiqi, milli məqam əsası ilə major – minor sisteminin üzvi vəhdəti və s.) Azərbaycan musiqisində realizm, ideyalıq, xəlqilik və beynəlmiləçilik kimi estetik problemlərin ciddi tədqiqi də Hacıbəylinin adı ilə bağlıdır. Hacıbəyli istedadlı bəstəkarlar musiqişünaslar ifaçılar nəsli yetişdirmişdir. Q.Qarayev, F.Əmirov, Niyazi, S.Hacıbəyov və b. Hacıbəylinin tələbələri olmuşlar.

Hacıbəylinin formaca və məzmunca və ruhən beynəlmiləl musiqisi dünya şöhrəti qazanmış, dünya musiqi mədəniyyətinin qızıl fonduna daxil olmuşdur. D.Şostakoviç, Q.Qarayev kimi görkəmli musiqi xadimləri Hacıbəylinin sənətkarlığından bəhs edərkən, bəstəkarı musiqinin gələcək inkişafına böyük təsir göstərən sənətkar kimi qiymətləndirmişlər. T.Xrenikov onu “Profesional Şərq musiqini atası” adlandırmışdır. Hacıbəylinin “Arşın mal alan” musiqili komediyası ingilis, alman, çin, ərəb, fars, polyak, ukrayna, belarus, gürcü, və s. dillərə tərcümə edilmiş, SSRİ-nin bir çox şəhərində, o cümlədən Moskvada K.Stanislavski və V.Nemirovic-Dançenko adına Musiqili Teatrda, Nyu-York, Paris, London, Tehran, İstanbul, Qahirə, Pekin, Berlin, Varşava, Sofiya, Budapeşt, Buxarest və s. yerlərdə tamaşaya qoyulmuşdur. “O olmasın, bu olsun” musiqili komediyası Zaqafqaziya, Dağıstan, Orta Asiya, Türkiyə, Bolqarıstan, İran və Yəmən Xalq Demokratik Respublikasında, “Koroğlu” operası isə Aşqabadda (1939, Türkmən dilində) Daşkənddə (1950, Özbək dilində) səhnələrdə ifa edilmişdir. Hacıbəylinin “Arşın mal alan” musiqili komediyası 1917 ildə (rej. B.Svetlov) 1945 ildə (rejlar; R.Təhmasib, N.Leşşenko) və 1965 ildə (rej. T.Tağızadə), “O olmasın bu olsun” (rej. H.Seyidzadə) isə 1956-ildə ekranlaşdırılmışdır. “Arşın mal alan” (1945) filminin bir qurup yaradıcısı və iştirakçısı, o cümlədən Hacıbəyli SSRİ Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. “Arşın mal alan” - nın motivləri üzrə ABŞ-da (1937) da film çəkilmişdir. Hacıbəyli, SSRİ Ali Sovetinin deputatı (1-ci və 2-ci çağırış) seçilmişdir. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına (1949) və Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinə (1944) Üzeyir Hacıbəylinin adı verilmişdir. Onun adına Respublika dövlət mükafatı təsis edilmişdir. (Hacıbəyov mükafatı) Respublikada Hacıbəylinin adına küçə və s. var. Şuşada (1965) və Bakıda (1975) Hacıbəylinin ev muzeyləri açılmışdır.

Bakıda (1960; Tunc, Qranit heykəltəraş T.Məmmədov) və Şuşada (1985; Tunc, Qranit heykəltəraş Ə.Salikov) heykəlləri ucaldılmışdır. F.Əmirov skirpkalar, violençel və 2 fortepiano üçün

“Üzeyir Hacıbəyliyə ithaf” (1949) poemasını yazmışdır. “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında 2 seriyalı “Ü.Hacıbəyli. Uzun ömrün akkordları” (1982; Ssenari müəllifi və quruluşçu rejissor: Anar) rəngli bədii televiziya filmi çəkilməmişdir. 1983-85 illərdə Hacıbəylinin musiqi əsərlərini akademik nəşrinin I-III (1 H.) cildləri (“Leyli və Məcnun” operasının partiturası və klaviri, “Koroğlu” operasının birinci pərdəsinin partiturası) çap olunmuşdur.

Hacıbəylinin anadan olmasının 100 illik yubileyi böyük təntənə ilə keçirilmiş, Bakı, Moskva, Leningrad, Tbilisi, və s. şəhərlərdə yubiley konsertləri təşkil olunmuşdur.

XÜLASƏ:

Üzeyir Hacıbəyli – Azərbaycan bəstəkarı, musiqişünas alim, publisist, dramaturq, pedaqoq və ictimai xadim. Akademik. Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan musiqisinin islahatçısı. Muğam operaları. Operettalar. “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” (1945).

QARA QARAYEV

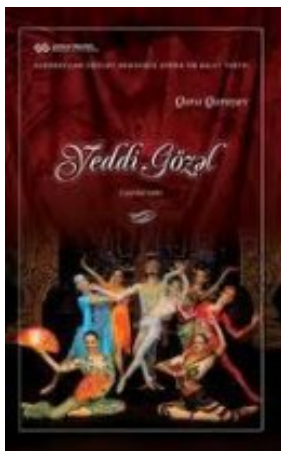

Qarayev Qara Əbülfəz oğlu (1918-1982) – Azərbaycan bəstəkarı, pedaqoq və ictimai xadimdir. SSRİ xalq artisti (1959) Azərbaycan EA akademiki (1959), SSRİ dövlət mükafatı laureatı (1946-1948), M.F.Axundov ad.respublika mükafatı laureatı (1965). 1953-cü ildə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri idi, 1962-ci ildə Bəstəkarlar İttifaqının katibi olmuşdur. Ə.F.Qarayevin oğlu idi.

İlk musiqi təhsilini Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası nəzdindəki fəhlə fakültəsində almış, 1933-1938 illərdə həmin Konservatoriyada oxumuşdur: bəstəkarlıq üzrə R.L.Rudolfdan, Azərbaycan Xalq Musiqisinin əsasları üzrə Ü.Hacıbəylidən dərs almışdır. 1946-cı ildə P.İ.Çaykovski adına Moskva Konservatoriyasını bitirmişdir (D.D.Şostakoviçin bəstəkarlıq sinfini). Həmin ildən Ü.Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında dərs demişdir (1957-ci ildən professordur). Qarayev təhsil illərində “Könül mahnısı” kontatasını (1938), I-II sinfoniyasını (1943,1946), qəhrəmanlıq mübarizəsini əks etdirən “Vətən” operasını (1945, C.Hacıyevlə birgə) yazmışdır. 1940-cı illərin II yarısı Qarayevin yaradıcılığının yetkinləşmə dövrüdür. Milli musiqi ilə klassik və müasir musiqi üslublarının üzvi birliyi mövzuların romantik şərhli Qarayevin bu dövr yaradıcılığına xasdır. Zərif musiqisi olan Simli

kvartetində (1947) aşıq və muğam sənətinin xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. Melodik dilinin səlistliyi və ifadəliyi ilə səciyyələnən “Leyli və Məcnun” simfonik poemasında Nizaminin eyni adlı əsərinin humanist ideyası ustalıqla verilmişdir. “Mən sizi sevirdim”, “Gürcüstan təpələrində” romanslarında A.S.Puşkinin şeirlərinin psixoloji aləmi real təcəssüm olunmuşdur. Qarayevin “Yeddi gözəl” baleti (1952 Nizaminin eyni adlı poeması əsasında) Azərbaycan musiqisinin yüksək nailiyyətidir.

Baletdə milli musiqinin muqam intonasiya sistemli və janr xüsusiyyətlərində məharətlə istifadə olunmuşdur. Qarayev “Alban rapsodiyası”nda (1952) M.İ.Qlinka və N.A.Rimski-Korsakovun Simfonik lövhələrinə xas ənənələri inkişaf etdirmişdir. “İldırım yollarla” baleti (1958, P.Abrahamsın eyni adlı romanı üzrə) Qarayev yaradıcılığında yeni mərhələdir. Qarayev bu janrda ilk dəfə olaraq müasir dövrdə Cənubi Afrika xalqlarının azadlıq mübarizəsini təsvir etmiş, zəngin obrazlar yaratmışdır. Qarayev Cənubi Afrika folkloruna həssaslıqla yanaşmış, onu müasir musiqinin mürəkkəb ifadə vasitələri ilə işləmişdir

Qarayev müxtəlif mövzulu suitaların müəllifidir. Bunların bir çoxu balet (“7 gözəl”, “İldırım yollarla”) və kino filmlərinə (“Xəzər neftçiləri haqqında dastan”, “Vyetnam”, “Dənizi fəth edənlər”, “Don Kixot”) yazılmış musiqi əsasında yaradılmasına baxmayaraq, müstəqil əsər kimi şöhrət qazanmışdır. “Don Kixot” simfonik qravürləri (1960) janr etibarilə orjinaldır.

50-ci illərin sonu 70-ci illərin əvvəllərində Qarayev klassik ənənələrə diqqəti artırmış, polifoniya formalarını geniş tətbiq etmişdir. F-p. üçün “24 prelüd” silsiləsinin IV dəftəri skripka ilə f-p. üçün sonata və s. Kamera orkestri üçün III simfoniya (1965), skripka üçün konsertdə (1967) müasir dövrün mürəkkəb təzadları, bəstəkarın həyat, insan haqqında düşüncələri əksini tapmışdır. Bu illərdə Qarayev “Zamanın bayraqdarı” (1959, Səməd Vurğunun sözlərinə) kontatasını, “Klassik süita” (1967, f-p prelüdləri əsasında), 26 Bakı komisarlarının xatirəsinə həsr olunmuş oda (1968), V.İ.Leninin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş oratoriya – plakat (1970), “Zəriflik” monooperasını (1971, A.Barbusun novellasının motivləri üzrə), “Dostluq himni” kontatasının (1972), “Coşqun qaskoniyalı” müziklını (1973, E.Rostanın “Sirano de Berjerak” pyesinin motivləri üzrə) əsərlərini yazmışdır. Qarayev bir sıra dram tamaşasına və kinofilmə musiqi bəstələmişdir: “Rəqs müəllimi” (1949, Lope De Veqa), “Nikbin Faciə” (1956, V.S.Vişnevski), “Qərribə adam” (1956, N.Hikmət), “Antonio və Kleopatra” (1965, V.Şekspir) dramları, “Xəzər neftçiləri haqqında dastan” (1953), “Tarixin ibrət dərəsi” (1957), “Uzaq Sahillərdə” (1958), “Mateo Falkone” (1961), “Qoyya” (1971, F.Qarayev ilə birgə) filmləri və s. Qarayev kütləvi mahnı və estrada musiqisi janrlarında (həmcinin caz musiqisini) əsərlər yazmışdır.

Qarayevin yaradıcılığında ideya – fəlsəfi məzmun əsas yer tutur. İnsanın gözəllik uğrunda mübarizəsi onun musiqisinin əsas mövzudur. O, əsrimizin kəskin ictimai problemlərini sənətkarlıqla açırdı. Qarayev uzaq keçmişə dair mövzulara da müasir dövrün mütərəqqi ideyaları baxımından yanaşırdı. Qarayevin musiqisində

janr lövhələri ilə epiklik, psixoloqizm ilə faciəvi pafosu, lirika ilə qrotesk vahid dramaturji konsepsiyaya tabe olmaqla vəhdət təşkil edir. Qarayev melodiya, ritm, məqam, polifonya, orkestr palitrası, musiqi forması səhnəsində yeni ifadə vasitələri axtarır. Onun novatorluq axtarırları Azərbaycan xalqının musiqi təfəkkürü xüsusiyyətlərinə, eləcə də ötən əsrlərin bəstəkarlıq məktəbləri və musiqi cərəyanlarının ən yaxşı nailiyyətlərinə əsaslanır. Qarayevin musiqi dili sahəsinə gətirdiyi yeniliklər Azərbaycan musiqisinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Musiqi sənətinin demək olar ki, bütün janrlarına müraciət edən Qarayevin yaradıcılığı Azərbaycan baletli və simfonik musiqinin inkişafında əhəmiyyətli yer tutur. Qarayevin musiqisi ümumdünya şöhrəti qazanmış, baletləri ölkəmizin və bir sıra dünya teatrlarının səhnəsində tamaşaya qoyulmuşdur. Qarayev 50-ci illərdən müasir Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinə başçılıq etmişdir. Bəstəkarlardan R. Hacıyev, A. Babayev, H. Xanməmmədov, A. Məlikov, X. Mirzəzadə, V. Adıgözəlov və başqaları Qarayevin yetişdirmələridir. Qarayevin bir çox məqalə və məruzələri Azərbaycan musiqisinin inkişafı problemlərinə, Ü. Hacıbəyli, S. Prokofyev və D. Şostakoviçin yaradıcılığına həsr olunmuşdur. ASE (Azərbaycan Sovet ensiklopediyası) Baş redaksiyasının üzvü olmuşdur (1976).

XÜLASƏ:

Qara Qarayev – Azərbaycan bəstəkarı, pədaqoq, alim və ictimai xadim. Baletlər: “Yeddi gözəl”, “İldırımli yollarla”. Simfonik musiqi. “Don Kixot” *simfonik qravürləri*. Müzikl “Coşqun qaskoniyalı”. Dram tamaşalara (“Rəqs müəllimi”, “Nikbin Faciə”, “Qəribə adam”, “Antonio və Kleopatra”) və kinofilmərə (“Xəzər neftçiləri haqqında dastan”, “Tarixin ibrət dərsi”, “Uzaq Sahillərdə”, “Mateo Falkone”, “Qoyya” (F. Qarayev ilə birgə) yazılan musiqi. Klassik, *avanqard*, *caz* musuquəsi.

ƏLAVƏ

FİKRƏT ƏMİROV

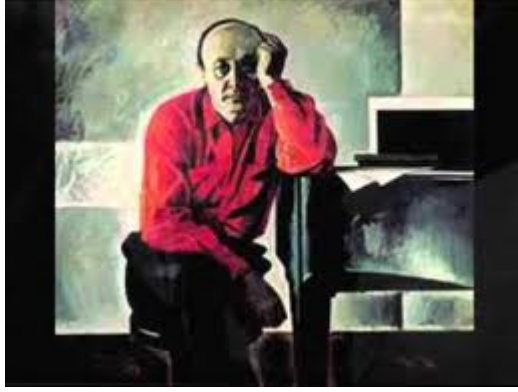
Əmirov Fikrət Məşədi Cəmil oğlu (1922-1984) Azərbaycan bəstəkarı. SSRİ Xalq artisti (1965). 1959-cü ildən Azərbaycan Bəstəkarlar ittifaqının, 1974-cü ildən həmçinin SSRİ bəstəkarlar ittifaqının katibi olmuşdur. O M.C.Əmirovun oğludur. Gəncə Musiqi Məktəbinin tar sinfini bitirmiş, 1938-39-cu illərdə Bakı Musiqi Məktəbində oxumuşdur. Əmirov böyük vətən müharibəsinin iştirakçısıdır. 148-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının (professor B.Zeydmanın bəstəkarlıq sinfini) bitirmişdir. Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının bədii rəhbəri (1947), Azərbaycan Opera və Balet teatrının direktoru (1956-59) olmuşdur. Əmirovun yaradıcılığı musiqi sənətinin müxtəlif janrlarını əhatə edir. “Ürək çalanlar” (1944), “Gözün aydın” (1946) musiqili komediyaları Əmirovun ilk səhnə əsərlərindəndir. Onun “Sevil” operası (1953, C.Cabbarlının eyni adlı pyesi üzrə) müasir mövzudan yazılmış Azərbaycan operaları arasında görkəmli yer tutur. Lirik psixoloji opera olan “Sevil” də qəhrəmanların taleyi inqilabi hadisələrlə sıx əlaqədə

verilmişdir. Operada qəhrəmanın daxili aləmi, onun azadlığı, yeni həyata qovuşması parlaq musiqi dili ilə göstərilmişdir. Opera dramaturji yığıcamlığı, xalq ruhuna yaxın gözəl melodiyaları ilə səciyyəlidir. “Sevil” operası Moskvada P.İ.Çaykovski adına konsert zalında ümumittifaq radiosu və televiziyanın simfonik orkestr xoru və solistləri tərəfindən rus dilində ifa olunmuş (1963, Niyazinin rəhbərliyi ilə), Səmərqənddə tamaşaya qoyulmuş (1977) və ekranlaşdırılmışdır (1970).

Əmirovun simfonik yaradıcılığı rəngarəngdir. Fəlsəfi mahiyyət kəsb edən “Nizami” (1947) simli simfoniyası lirizmi, təsirliliyi aydın və incə musiqi üslubu ilə fərqlənir. Əmirov simfonik muğam janrının yaradıcısıdır. “Şur” və “Kürd ovşarı” simfonik muğamlarında o, ilkin mənbəyə istinad edərək bu əsərləri özünəməxsus bəstəkarlıq texnikası yaradıcı təxəyyülü ilə zənginləşdirmiş, orkestr boyalarının əlvanlığına nail olmuşdur. “Gülüstan – Bayatı Şiraz” (1971) simfonik muğamında muğam şöbələrini kontrakt ardıcılıq prinsipini saxlamış, melodiyasını kiçik lövhələrlə şərh edərək muğamı sərbəst inkişaf etdirmişdir. Əmirovun simfonik muğamları muğam janrının simfonikləşdirmə baxımından əhəmiyyətlidir. Aşiq musiqisi intonasiyalarını, xalq rəqslərinin oynaq, gümrə ruhunu ifadə edən “Azərbaycan Süitəsi” (1950), kompazisiyasına görə simfonik muğamların süita – rapsodiya formasını xatırladan “Azərbaycan Kapriçiossu” (1961), “Simfonik rəqslər” (1963) eləcə də “Azərbaycan qravürləri” (1977) Əmirovun yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Simfonik muğam ənənələrinin davamı olan “Nəsimi dastanı” (1973, Yeni redaksiyası 1977) xoreoqrafik poeması üçün faciəvilik, orjinal musiqi obrazları dərin musiqi dramaturgiyası xarakterikdir. Onun “Xəzəri fəth edənlər” (1976) vokal xoreoqrafik poeması insanların fədakar əməyinə həsr olunmuşdur. Əmirov instrumental konsert janrında yazan ilk Azərbaycan bəstəkarlarından biridir. Onun f-p., skripka ilə orkestr üçün ikiqat konsertində (1946), və f-p. ilə xalq çalğı alətləri orkestr üçün konsertində (1947, A.Babayevlə birgə) xalq mahnı və rəqslərinin

üslub xüsusiyyətlərində sənətkarlıqla istifadə edilmişdir. Ərəb mövzuları əsasında f-p. ilə orkestrı üçün konserti (1957, E.Nəzirova ilə birgə) gözəl, tərəvətli musiqisi orkeströvka və f-p. partiyasındakı orijinal tapıntıları ilə fərqlənir. Əmirov kamera – vokal və instrumental janrında da bir sıra maraqlı əsərlər bəstələmişdir. F-p. üçün 2 prelüd, “12 Miniatur”, Ü.Hacıbəyli və A.Zeynallının xatirəsinə həsr edilmiş elegiyaları və variasiyalar, uşaq lövhələri iki eksprompt və s. instrumental əsərləri, “Ulduz”, “Gülərəm gülsən”, “Azərbaycan elləri”, “Mən səni araram”, “Reyhan”, “Gülür ellər” və s. romans və mahnıları məşhurdur. Əmirov bir sıra dram tamaşasına (“Şeyx Sənan”, “1905-ci ildə”, “Vaqif”, “Xanlar”, “Cavanşir” və s.) və kinofilmə (“Səhər”, “Böyük dayaq”, “Mən ki gözəl deyiləm” və s.) musiqi bəstələmişdir. Əmirovun yaradıcılığı Azərbaycan musiqisinin inkişafında mühüm yer tutur. Onun əsərlərində xalqın tarixi keçmişi və müasir həyatı dolğun əksini tapmışdır. Əmirovun musiqisi üçün dramatik, yumoristik obrazlar xüsusilə lirik psixoloji lövhələr səciyyəvidir. Azərbaycan musiqi folklorunu dərinləndirən duyan bəstəkarın əsərləri milli musiqiyə xas intonasiya və ritmlərlə zəngindir. Onun harmonik dilində Azərbaycan xalq musiqisinin məqam xüsusiyyətləri aydın hiss olunur. Əmirov yaradıcılığında Azərbaycan milli musiqi ənənələri ilə dünya musiqi mədəniyyətini nəəliyyətləri üzvi şəkildə birləşmişdir. Əmirov Azərbaycan xalq musiqisindən bir çox nümunələri nota salmış və işləmişdir. O, Ərəb musiqi intonasiyaları və ritmlərindən istifadə edərək “Min bir gecə” baletini yazmışdır. (1979).

Əmirovun əsərləri, xüsusilə simfonik muğamları Niyazi, G.Rojdestvenski (Rusiya), L.Stokovski (ABŞ), Ş.Münş (Fransa), G.Aabendrot (Almaniya) kimi məşhur dirijorların repertuarına daxil olmuşdur, Rusiyanın və bir çox xarici ölkələrin (ABŞ, Fransa, İngiltərə, Almaniya, Türkiyə, İran, İsveç, İraq və s.) konsert salonlarında səslənmişdir və səslənir.

Tahir Salahov “Fikrəi Əmirov”

XÜLASƏ:

Fikrət Əmirov - Azərbaycan bəstəkarı. “Şur” və “Kürd ovşarı” *simfonik muğamlar*. Simli simfoniya “Nizami”. “Min bir gecə” baleti. “Sevil” operası. Romans və mahnılar. Musiqili komediyalar. Dram tamaşalara (“Şeyx Sənan”, “1905-ci ildə”, “Vaqif”, “Xanlar”, “Cavanşir” və s.) və kinofilmərə (“Səhər”, “Böyük dayaq”, “Mən ki gözəl deyiləm” və s.) yazılan musiqi.

OPERA VƏ BALET İNCƏSƏNƏTİNİN TARİXİ

Opera və balet mürəkkəb sintetik incəsənətdir. **Balet** –musiqi xoreoqrafik tamaşadır, burada musiqi, rəqs, dram hərəkəti və təsviri incəsənətin elementləri bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu sintetik janrın kökləri çox qədimdir. İbtidai icma və quldarlıq cəmiyyətin həyatında onun rolu vacibdir. Misirin, Yunanistanın, Hindistanın mədəni abidələri bunu təsdiq edir. Amma müasirliyə uyğun olan balet yalnız İntibah dövründə yaranmışdır. Əvvəllər balet “çox ədəbli” saray şənliklərinin tərkib hissəsi olmuşdur (Lüllinin, Ramonun opera-baletləri, Molyerin komediya-baletləri və b. buna daxildir).

Müstəqil janr kimi balet XVIII əsrin axırında formalaşır. İnkişaf zamanında balet incəsənəti sonrakı üslub istiqamətlərini (*klassisizm, barokko* və s.) özündə əks etdirmişdir. XIX-XX əsrin balet musiqisinin ən yüksək nailiyyətləri P.Çaykovskinin “Qu gölü”, “Yatmış gözəl”, “Şelkunçik”, A.Qlazunovun “Raymonda”, İ.Stravinskinin “Petruşka”, “Müqəddəs bahar”, Moris Ravelin “Dafnis və Xloya”, S.Prokovyevin “Romeo və Cüllyetta”, “Zoluşka”, “Daş gülü”, “R.Qliyerin ”Şahsənəm”, Azərbaycanda Ə.Bədəlbəylinin “Qız qalası”, Q.Qarayevin “7 gözəl”, F.Əmirovun “1001 gecə” adı ilə bağlıdır.

Opera – teatr incəsənətinin növüdür, o, özündə rəngarəng bədii vasitələri, solo və xor oxuma ansambları, simfonik orkestri, təsviri incəsənətinin elementlərini (dekorasiyalar, kostyumlar) birləşdirir.

Tarixi inkişafında opera incəsənəti böyük dəyişikliklərdən, sınaqlarından keçmişdir. İlk operalar *İtaliyada* XVII-XVIII əsrlərdə yaranmışdır. Onların müəllifləri – Y.Peri, K.Monteverdi və s. Qədim tarixi və antik əsətlərin süjetinə yazılmış bu erkən operaları instrumental ansambl ilə müşayət edən solo vokal nömrələrdən ibarətdir. Onun əsasında XVII-XVIII əsrin əvvəlində İtaliyada **opera-seriya** janrı yaranır. Fəciə süjetinə yazılmış opera-seriyada

əsas rolu virtuoz müğənni ifa etməli idi. Bu janrın görkəmli yaradıcıları A.Skarlatti və Q.F.Hendeldir.

XVIII əsrin ortalarında bəstəkar *K.V. Qlük* operanın köklü *islahatını* aparır. Virtiozluğun həddindən artığına qarşı çıxır, o, vokal partiyalarının ifadəli sadəliyinə üstünlük verir. Musiqini səhnə danışığı intonasiasına yaxınlaşdırır. Onun məşhur operası - “Orfey”dir.

Müxtəlif ölkələrdə paralel olaraq canlı sənət hərəkatları ilə və xalq mahnılarına oxşayan sadə vokal partiyaları ilə *komik operası* yaranır. Komik operanın görkəmli müəllifləri C.Perqolezi, D.Çimarroza, C.Rossini (İtaliyada), A.Qretti, P.Moncini (Fransada), İ.Haydn, V.A.Motsart (Avstriyada) olmuşlar. Mosartın yüksək zirvəsinə çatan bəzi operaları (Fiqaronun toyu, Don Juan, Şehirli fleyta) *komik operanın, opera-seriyanın və Qlyukun islahatının* nailiyyətləri ilə qarşılıqlı bağlıdır.

XIX əsrin I yarısında Avropada “**böyük opera**” əsas yer tutur (C.Meyerber “Quçenotlar”, “Peyğəmbər”).

Böyük operanın xarici effekliyinin mübarizəsində **realistik cərəyanlar** əks çıxmağa başladılar. Onların parlaq nümayəndələri *C.Verdi* və *J.Bize* idilər. Verdi əvvəlki sənətini böyük operaya həsr etmiş, sonrakı illərdə isə o gözəl *realistik operalarını* yaratmışdır (*Traviata, Riqoletto, Otello*). Dünya operası incəsənətinin yüksək zirvəsinə çatmış J.Bizenin “Karmen” operasıdır. Realizm ideyalarına **verizmin** nümayəndələri İtalyan bəstəkarları P.Maskanyı, R.Leonkvallo, F.Puççini qoşulmuşdular.

XIX əsr opera incəsənətində opera *islahatçısı Rixard Vaqner* əsas yer tutur. Parillili böyük operaya qarşı çıxan R.Vaqner, alman xalq əfsanələri əsasında dərin fəlsəfi məzmun ilə bağlı *musiqi dramını* yaradır. (“*Tanqeyzer*”, “*Loenqrin*”, “*Tristan və İzolda*”, “*Nibelunqun üzüyü*” - *tetralogiyası*). R.Vaqner operanın ayrı nömrələrin (ariya, ansamblar) bölünməsindən imtina etmiş, səhnə hərəkatının bütövlüyünə nail olaraq, operanı dramaya yaxınlaşdırır.

Ən vacib rolu və üstünlüyü o orkestrə verirdi. R.Vaqnerin islahatı alman operasının inkişafına böyük təsir etmişdir.

Azərbaycanda operanın islahatçısı - Üz.Hacıbəylidir. O, şərq və qərb musiqisini operada birləşdirmişdir. Onun ən vacib əsəri “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” idi. Üz.Hacıbəylinin operaları “Leyli və Məcnun”, “Koroğlu” və başqalarından ibarətdir.

XÜLASƏ:

Opera injəsənəti. Cüzeppe Verdi. Rixard Vaqner. Ü.Hacıbəyli.
Balet injəsənəti. P.H.Çaykovski, F.Əmirov “1001 gejə”. Q.Qarayev,
“İldırımlı yollarla”, “Yeddi gözəl”, müasir balet və opera injəsənəti.

TEATR İNCƏSƏNƏTİNİN TARİXİ. TEATRİN NÖVLƏRİ.

Teatr - sinkretik incəsənətdir. Teatr əsəri (tamaşa) pyesin mətnindən (ssenari), rejissorun, aktyorun, rəssamın və bəstəkarın birgə yaradıcılığından ibarətdir. Operada və baletdə vacib rol musiqiyə verilib. Tamaşa - çoxlu insanların fəaliyyətinin nəticəsidir. O səhnəyə gələn aktyorun, kostyumu tikən kostyumerin, işığı qoyan operatorun, tamaşaçını qarşılayan biletöyrün, qarderob işçisinin birgə məhsuludur.

Teatr tamaşasında mətn vacib yer tutur. Dram tamaşası üçün pyes - buna misaldır. Hətta o səhnə tamaşalarında, harada söz yoxdursa, orada mətn vacibdir. Məsələn, baletin və pantomimanın ssenari-librettosu var. Tamaşanın iş prosesində dram mətni səhnəyə köçürülür. Nəticədə ədəbi söz ssenari sözünə çevrilir.

Səhnə incəsənəti kimi teatr adətlərdən və sehirli mərasimlərdən, ayinlərdən inkişaf etmişdir. Belə hərəkətlərdə həmişə oyun mövcud olmuş, iştirakçılar maska və xüsusi kostyumlardan istifadə etmişlər. İnsan oynayarkən onu əhatə edən dünyaya, insanlara, təbiyyətə təsir etmək üçün ilahini təsvir edirdilər. Vaxt keçərkən bu mərasimlər kubar oyunlara çevrilir və şənəlməyə xidmət göstərir. Zaman keçdikcə iştirakçılar tamaşaçılardan ayrıldılar. Müxtəlif vaxtlarda səhnə incəsənəti ya şənəldirmək, ya təbliq etmək funksiyasını yerinə yetirilməsində teatr bunun öhtəsindən gəlirdi - onun imkanları, təsir gücü çox idi. Buna görə onu krallar, knyazlar, imperatorlar, nazirlər, inqilabçılar və konservatorlar öz xidmətinə götürürdülər.

Orta əsirlərdə teatra qarşı bir tərifi "*Teatrum mundi*" qoyulmuşdu, latın dilində bu söz birləşməsi "teatrda sülh" deməkdir. Yaradmağın sirrini oynamaq və təkrarlamaq vacib olduğundan, səhnə məkanı dünya modeli kimi düşünülürdü.

İntibai dövründə teatr insanların səhvlərini düzəltmək vəzifələrini qarşıya qoyurdu. İnsanın pis hərəkətlərini və səhvlərini mühakimə etmək və layiqli həyata yönəltmək əsas idi.

Maarifçilik dövründə səhnə incəsənəti yüksək qiymətləndirilirdi - mənəviyyəti təmizləyən və yaxşı hərəkətləri isə o həvəsləndirilirdi. Bu fikirlər Qoqolun və Axundovun da əsərlərində əks olunurdu. XX əsrin inqilablarında incəsənət silah kimi istifadə edilirdi. Teatr təbliqat vəzifəsini yerinə yetirirdi.

Teatr incəsənətinin müxtəlif *növləri* var:

1. **Dramatik teatr**, burada hadisələrin mənası, xarakterlər söz ilə ifadə olunurdu.

2. **Opera**

3. **Balet (kordebalet-kütləvi səhnelərdə iştirakçıların səhnəsidir)**

4. **Operetta** (komik musiqi operası) və **müzikl** – komik və dramatik musiqi əsəridir, XIX əsrin axırı ABŞ-da, Nyu-Yorkda, 1866-cı ildə yaranmış, ekranlaşmış müzikllardır (Şerburq çətirləri, Musiqinin səsi).

5. **Pantomima** - ən qədim teatr sənəti olub, “bütün hərəkətlərin yamsılaması” deməkdir. Müasir pantomima - sözsüz tamaşadır.

6. **Teatr – kabare** –burada teatr forması, estrada və restoran mahnısı əks olunur. Avropada, xüsusən Fransada, inkişaf edib. Məşhur əsərlər – “Qara pişik”, “Əyri güzgü” və s.-dir

7. **Kukla teatri** - qədim antik dövrdə - Yunanıstanda və Romada yaranıb. Ən geniş yayılan - saplarla, əlcəklə, əl ağacı ilə hazırlanmış kuklalardır. Kukla teatrın formaları - marionetka teatri, taxta kuklalardan ibarətdir.

XÜLASƏ:

Teatr-sintetik incəsənətinin anlamı. Teatrın növü: dram, opera, balet, operetta, müzikl, pantomima, kabare teatri, kukla teatri.

XARİCİ ÖLKƏLƏRİN TEATRI

Antik Yunan və Poma teatri e.ə. VI – b.e IV -ə yaranmışdır. Yunanlar gündəlik həyatda yarışmalara üstünlük verirdilər. Onlar atlıları və arabaçıları yarışdırır, ildə 4 dəfə idman Olimpiyadaları keçirirdilər. Teatr tamaşaçıları yarışda iştirak edirdilər. Burada həm pyeslərin müəllifləri, həm də aktyorlar iştirakçı idilər. Tamaşalar ildə 3 dəfə bayramlarda numaiş olunurdu: **Böyük Dionisiy** (martda), **Kiçik Dionisiy** (dekabrın axırı - yanvarın əvvəli), **Linei** (yanvarın ax.-fevralın əvvəli).

Tamaşaçıların və münsiflər heyətinin mühakiməsinə faciə şairləri 3 faciə və 1 satirik dramı təqdim edirdilər. Komik şairlər isə ayrıca əsərləri ilə çıxış edirdilər. Adətən pyes 1 dəfə qoyulurdu, təkrarı nadir halda baş verirdi. Qədim Yunanıstanda teatr hökumətin himayəsində idi, ona görə onun təşkilatına şəhərin yüksək vəzifəli şəxsi – *arxont* cavabdeh idi. O pyesin qoyulmasına sərəncam verirdi və xor yığılırdı. Bütün maddi xərcləri varlı şəhərli – *xoret* öhtəsinə götürürdü.

Afinada olan *Dionis teatri* Akropolun canub dağlarında e.ə. VI əsrdə yerləşirdi. Böyük ölçüləri olan teatr aktyorlara maska geyməyə vadar edirdi (dəhşətli, gülüş, sakitlik maskaları). Bir aktyor bir neçə rol oynayır (Esxil ikinci, Sofokl üçüncü aktyoru səhnəyə gətirdi).

Yunanıstanda yaranan səhnə incəsənəti Avropada teatrın əsasını qoydu, Roma teatrı isə Avropanın yeni dövrün *komediyasını* yaratdı.

İntibah dövrü Antik teatrın formalarına – komediya və *facio* janrlarının yenidən bərpasına səbəb oldu. İntibah dövrü teatrının əsası - İtalyada, yüksək zirvəsi isə İngiltərədə (Şekspir teatrı) və İspaniyada (Lope de Veqa teatrı) yarandı.

XVII-XVIII-ə. Avropa teatrı iki istiqamətdə - **klasisizm** və **barokko** üslubunda inkişaf edirdi. Aktyorlar *barokko* üslubunda oynayırdılar, dekorasiyaları isə klasisizmi yada salırdı (*klasisizm*: Rasin "Sid", Molyerin komediyaları; *barokko* - Tirso de Malino, Pedro Kolderone).

XVIII əsr – **maarifçilik**, elmi ixtiralar əsridir. Aktyorları yaradıcı insanlar kimi dərk edirdilər və teatra həsr olunmuş əsərlər yaranırdı: bunlar Lessinqin "Hamburq dramaturqiyası"; Lensin "Teatr haqqında yazılar"dır. Bu dövrdə qadın rollarını qadınlar ifa edirdilər. Bağlı teatrlar tikilməyə başlanırdı. *Dram janrı* yarandı. İngiltərədə yeni musiqili dram janrı – *ballada operası* yarandı. 1728 ilin yanvarında "Dilənçinin operası" tamaşaya qoyuldu. Onun dramaturqu – Con Qey, bəstəkarı – İoqan Kristof Petuş olmuşdur. Mahnı və rəqslər ardıcılıqla danışq səhnələri ilə birləşirdi.

İtalyada səhnənin yeniliyində görkəmli dramaturqlar Karlo Qoldoni və Karlo Qossi oldular. Qoldoni ssenarini pyesə çevirdi, yəni mətn ekspromtlardan üstünləşdi ("İki cənabın nökrəri" pyesi)

Qossi isə yeni janr *fyabi* - teatr üçün nağıl yazdı ("Üc portağala məhəbbət"). Almaniyada Şillerin "Quldurlar" pyesi, Hötenin "Faust" pyesi yarandı.

XVIII əsrin II-ci yarısında **romantizm** üslubu yarandı. Alman və Avstriya teatrlarında *melodram teatrı* - *Taley dramına* çevrildi (Verner, 24 fevral). Dikkensin, Duma-atanın, Ejen Sünun, Balzakın əsərlərini teatrlarda tamaşaya qoyuldu.

XIX əsrin 80-ci illərində yeni istiqamət – **avanqard** yarandı. Burada bədii vasitələr həm yeni, həm qeyri adi, həm də epizod formasında idi. **Futurizm, dadaizm, surrealistm** avanqardı mənimsəyirdi.

XX əsr müxtəlif istiqamətlər və üslublar ilə zəngin idi. 50-ci illərdə Jan Pol Sarrtrın *İntellektual teatrı* həm də Ejen İoneskonun, Samuel Bekketin *Absurd teatrı* yarandı.

XX əsrin axırında Parij müxtəlif milli teatırın ocağına çevrilir. Burada beynəlxalq Avropa festivalları keçirilir. Məhz burada Corco Strelerin rəhbərliyi altında **Avropa teatrı** yaranır, dünyanın aparıcı rejissorları bura toplaşır.

XÜLASƏ:

Antik teatır. Orta əsrlər teatır. İntibah dövrünün teatır. XIX-XX əsrin teatır üslub və istiqamətləri.

\

AZƏRBAYCAN TEATRI

Çoxcəhətli, zəngin və mürəkkəb yaradıcılıq yolu keçmiş Azərbaycan teatrının tarixində xalqımızın ictimai həyatında baş verən ən mürəkkəb hadisələr öz əksini tapmışdır. Azərbaycan teatrı həmişə xalq kütlələrinin mənafeyinə xidmət etmiş, ictimaiyyəti maraqlandıran məsələlərə toxunmuş, öz işini mütərəqilik, vətənpərvərlik prinsipləri əsasında qurmuşdur. 1873-cü il mart ayının 23-də Həsənbəy Zərdabinin və Nəcəfbəy Vəzirovun təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində Azərbaycan dilində ilk dəfə Mirzə Fətəli Axundovun “Sərgüzəşti vəzirli Xanı Lənkaran” komediyasını Realni məktəbinin tələbələri tərəfindən tamaşaçılara göstərildi. Lakin, Bakıda göstərilən bu ilk tamaşadan bir il əvvəl 1872-ci ildə Tiflisdə Azərbaycanlı teatr havəskarları “Şeytan bazarın ziyalı qüvvələri”, o cümlədən Abdulla Xəlilov, Cəfər Cəfərov, İbrahim Zeynalov, Şahhüseyn Minasazov, Məmməd ağa Şaxtantski və b. o zaman Azərbaycan və İran tacirlərinin kontoru yerləşən məşhur Narambətov karvan sarayında M.F. Axundovun “Lənkaran xanlığın vəzirli” komediyasını üçüncü pərdəsini oynamışlar. Bir necə ay sonra həmin tamaşa bütünlüklə tamaşaçılara göstərilmişdir.

Şuşada isə ilk teatr tamaşası hələ 1848-ci ildə göstərilməsi ehtimalı olmuşdur. Həmin vaxtda Şuşada iki böyük tamaşa mərkəzi - teatr və sirk mövcud idi.

1854-cü ildə Şuşa ziyalıları vaxtaşırı teatr tamaşalarını göstərmək məqsədi ilə klub yaradırlar.

1880-ci illərin sonunda Bakıda teatr həyatı bir qədər də canlanır. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev XIX əsrin axırı və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Realist demokratik ədəbiyyatının ən qabaqcıl nümayəndələrindən biri, ədəbiyyatımızın tarixində görkəmli dramaturq, ustad, nasir, bacarıqlı publisist kimi şöhrət qazanmışdır. Ə.B.Haqverdiyevin yaradıcılığı xalqımızın teatr həyatı ilə sıx bağlı olmuşdur. Hələ kiçik yaşlarından teatr aləminə düşən Əbdürrəhim Bəy yaşa dolduqca bu sənətin qüdrət və özəlliyinə bağlanmış, teatr həyatında – həm təşkilatı həm də yaradıcılıq işində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Ə.Haqver-

diyev özünün yüksək ideyalı dolğun məzmunlu pyesləri ilə Azərbaycan səhnəsini zənginləşdirməklə kifayətlənməmiş, teatrımızın tarixinə və tənqidinə dair məqalələr yazmış, publisist yazılarla çıxış etmiş, rejissorluqla məşğul olmuş, aktyorların ideya sənətkarlıq inkişafında dramaturq, müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun eyni zamanda rus, qərbi Avropa ədəbiyyatından bir sıra qiymətli tərcümələri vardır. Cəsarətlə deyə bilərik ki, müasirlərdən heç biri Azərbaycan teatrına Ə.B.Haqverdiyev qədər yaxın bağlı olmamışdır. Onun 40-illik yaradıcılıq həyatında teatr fəaliyyəti xüsusi yer tutur. Yazıcının “Dağılan tifaq”, “Bəxtsiz cavan”, “Pəri Cadu”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, dramları teatrımızı şöhrətləndirmiş, onun qızıl fonduna daxil olmuşdur. Həmin əsərlər Tiflisdə, Yerevanda, Naxçıvanda və diqər şəhərlərdə müvəffəqiyyətlə oynanılmışdır. Bundan əlavə, müəllifin “Millət dostları”, “Ac həriflər”, “Sağsağan” və s. əsərləri, həmçinin digər xalqların yazıcılarından tərcümə və təbliq etdiyi “Qəzavat”, “Kimdir müqəssir”, “Kimdir yahudilər”, “Soltan Osman” kimi pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur.

Ə.B.Haqverdiyevin teatrla ilk tanışlığı 1884-cü ilə Şuşada təsadüf edir. İlk səhnə əsəri “Dağılan tifaq” faciəsi 1901-ci il yanvar ayının 10-da Tağıyev teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

1910-cu ildə Bakıda M.Tofiqin rejissorluğu ilə göstərilən “Dağılan tifaq” tamaşasında Nəcəf bəy rolunu Dadaş Bünyadzadə, 1912-ci ildə isə H.Sarabski oynamışlar.

1950-ci ilin “Dağılan tifaq” tamaşasında rejissor Mehdi Məmmədovun estetik ideallığı çox qüvvətli olmuşdur.

1902-ci ildə N.V.Qoqolun ölümünün 50-illiyi günündə Bakı tamaşaçılarına göstərilən “Müfəttiş” komediyası da Ə.B.Haqverdiyevin rejissorluq istedadının parlaq şəkildə nümayiş etdirən gözəl bir amil oldu. Xlestakov rolunu Ə.Əlibəyov oynamışdır.

1904-cü ildə Ə.Haqverdiyev Şuşa şəhərində “Otello” faciəsini tamaşaya qoyur. “Otello” faciəsindən sonra özünün “Bəxtsiz cavan”, “Dağılan tifaq”, N.Vəzirovun “Yağışdan çıxdıq yağmura düşdük” komediyasını tamaşaya qoyur.

Azərbaycanda Opera və balet teatrı, Dövlət Milli Dram teatrı, Rus dram teatrı, Gənc tamaşaçılar teatrı, Tədris teatrı, Musiqili komediya teatrı, Pantomima və Kukla teatrları, İbrus və Üns teatrları mövcüddür. Bu teatrlarda Səməd Vurğunun, Süleyman Rüstəmin, İlyas Əfəndiyevin, Anarın, Sabit Rəhmanın, Rüstəm İbrahimbəyovun, Uzeir Hacıbəyovun, Vəlif Adıgözəlovun, Süleyman Ələsgərovun, Vaqif Səmədoğlunun, Nəriman Həsənzadənin və b. əsərləri tamaşaya qoyulur.

Kukla teatrları Gənc tamaşaçılar teatrı

XÜLASƏ:

Azərbaycanda teatr. M.F.Axundov, Ə.Haqqverdiyev, İ.Əfəndiyev, Opera və balet teatrı, Dövlət Milli Dram teatrı, Rus dram teatrı, Gənc tamaşaçılar teatrı, Tədris teatrı, Musiqili komediya teatrı, Pantomima və Kukla teatrları, İbrus və Üns teatrları.

ƏLAVƏ

DÜNYA ƏDƏBİYYATININ TARİXİ. ANTİK VƏ İNTİBAH DÖVRÜNÜN ƏDƏBİYYATI. ORTA ƏSRLƏR ŞƏRQ ƏDƏBİYYATI.

İncəsənətin bütün növlərini özündə birləşdirən rəqs və mahnı qədim mərasim tamaşalarından inkişaf etmişdir. Mahnı isə söz və musiqinin birləşməsindən yaranmışdır. Mərasim tamaşalarından bilavasitə teatr tamaşaları yaranmağa başladı. Qədim Yunan, Hind və Uzaq Şərq dramları əvvəldən ibadət xarakteri daşıyırdı.

Əfsanə və mərasimlər bir-birini tamamlayaraq və birləşərək, mürəkkəb vəhdət yaradırdı. *Qəhrəman eposunun (dastanın)* mənbəyi - mədəni qəhrəmanlar əfsanəsindən götürülmüşdür. (Misal üçün, Homerin poyemaları, Hindistanın “Maxabxarata”, “Ramayana”-sı, Finlərin “Kalevalası, Azərbaycanın “Dədə Qorqudu” buna nümunədir.

Qədim mədəniyyətlər (*Hind, Çin, Yahudi, İran*) bizim günlərə qədər dini mahiyətli topluları gətirmişlər. (*İncil (Bibliya), Avesta, Vedalar*).

Qədim Şərq ədəbiyyatı çoxlu şah əsərləri yaratmış; *Qilqameş haqqında dastan, Zərduşdun haminləri, Lao-dzının kəlamları* dünya ədəbiyyatının əsasını təşkil etmişlər.

Roma ədəbiyyatı, antik **Yunan ədəbiyyatı** kimi əfsanə ilə bağlıdır. Bu əsərlərə *Heraklin qəhrəmanlığı haqqında hekayələr, Odisseyin sərgüzəştləri haqqında, Krit adasında olan labirintdən dəhşətli insan-öküz Minotavr haqqında əfsanələr* daxildir.

Filosoflar, şairlər, mütəffəkirələr əfsanələrin yaradıcılarından dırlar. Platon isə bu janrı xüsusilə bəsləyirdi. Qədim Yunan teatrında *Esxilin, Sofoklun, Evripidin faciələri* və *Aristofanın komediyaları* tamaşaya qoyulurdu. *Lirika(Safo-şairə), xor və solo lirikası* da inkişaf edirdi.

Tarixçilərdən - *Herodot, Fukidid, Ksenofont* - tarixi yazmışlar: bu dövrdə natiqliq sənəti də inkişafda idi.

Orta əsr Şərq-müsəlman mədəniyyəti *Qurani-Kərimə* əsaslanır, burada Ərəb dili mühüm yer tutur. Qurani Kərim Məkkə və Mədinə dialektinə əsaslanmışdır. Məkkə surələri *erkən* yaranmış və *lirik dildə* - sac qafiyəsi ilə yazılmışdır. Mədinə surələri *ciddi və sərt dildə* yazılmış, burada qafiyəyə çox az rast gəlinir, onlar daha çox nəsrə yaxındırlar

Quran-Kərim ərəb dilinin ədəbi norması bu günlərə qədər öz qüvvəsində qalmışdır. Qurani-Kərim - Ərəb, Fars, Türk, Hind ədəbiyyatlarının ilham mənbəyinə çevrilmişdir.

Ərəb ədəbiyyatının məşhur şairləri Abu Nuvas, Mütənnəbi, Əbul Əla əl-Maari və b. sayılırdılar. İranda - Ömər Xəyam, Firdosu, Rudaki, Azərbaycanda Nizami Gəncəvi ensiklopedik biliklərə malik olan şairlərdir. Bu dövrdə 1001 gecə silsilə nağılları da yaranmağa başlayır.

Avropada İntibah dövrü məşhur ədəbiyyatçıları İtaliyadan *Petrarkanı*, Fransadan *Rableni*, İngiltərədən *Şekspiri* dünyaya tanıdır. Hümanizm anlamı insanı yüksək dəyər kimi qiymətləndirir və insansevərlik mənafeyyətini ifadə edir.

Hümanizmin müdrük zirvəsini antik dövrünün klassik latın dilində yazılmış ədəbiyyatı və fəlsəfəsi sayılırdı. Birinci İtalyan (Florensiya) hümanistləri XV-ci əsrə qədər insan şəxsiyyətinin müxtəlif fəaliyyətini və hər tərəfli inkişafını müdafiə edirdilər. İntibah dövrünün ən geniş yayılmış janrlarından biri - **novella** və **sonet** olmuşdur. **Novella**-müasirliyə yönələn nəsr hekayətidir, o qeyri-adi süjetləri ilə secilir (*Dekameron* “*Bokkacco*”) *Sonet* - sevgi hissənin əhəmiyyətini açan şərti şəer formasıdır (*Şekspir, Petrarka*).

XÜLASƏ:

Söz incəsənəti. Mif və ritual. Yunan və Roma Antik ədəbiyyatı, Lirikə, Komediya. Faciə. Ərəb ədəbiyyatı. Qurani-Kərim. Ərəb şairləri. (Əbu-Nüvas, Əl-Cahid, Əl-Mütənnəbi, Əl-Maari)

1001-gecə. Fars və Azərbaycan ədəbiyyatı. Ömər Xəyyam, Nizami Gəncəvi.

İntibah dövrünün ədəbiyyatı. İtaliya İntibah dövrü. Petrarka. Fransa intibah dövrü. Fransua Rable. İngiltərə intibah dövrü. U.Şekspir.

XVII–XX ƏSR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

XVII-ci əsrin I yarısında idealist İntibah dövrünün yerinə müharibə və inqilablarla müşahidə olunan incəsənətin yeni **barokko** (qeyri adı, qəribə) üslubu yaranır. *Barokko* yaradıcıları insan həyatının tez keçməsindən gözəlliyin müvəqqətiliyindən yazırdılar. Yazılan poeziyada motivlər- zəlzələ, vulkanların püskürməsinə, sellərə, dəniz fırtınalarına həsr edilirdi. *Barokko* üslubunda yazıçılar: poeziyada- İspaniyalı *Luis de Qonqora*, Almaniyalı *Andreas Qrifius*, İngiltərəli *Con Donn*, nəsrdə - İspaniyalı *Fransisko de Kavedo* və *Baltasarın* romanı “Kritikon” və b. idilər. Yazıçılar çətinləşmiş tapmacalı-metoforik forma ilə əsərlərini ifadə edirdilər, qrotesk – naturalistik obrazlar isə alleqoriya ilə birləşir, janrlar və üslublar möcüzəli qarışırdılar. Barokkonun memarlığı, rəngarlığı və ədəbiyyatı İspaniyada, İtaliyada, Hollandiyada, Almaniyada, Çexiyada inkişaf edirdi. Bu üslubun çərçivəsində *Lope de Vega*nın, *Tirso de Malinanın*, *Pedro Kalderonun* görkəmli *İspan teatri* inkişaf edirək.səmərəsini verirdi.

XVII əsrin II yarısında gərgin dramatik, həmçinin harmonik əzəmətli üslub - **klassisizm** yaranır. Rasinin faciələri, Molyerin komediyaları, Lafontenin təmsilləri, Bualonun söz incəsənətindən düşüncələri, Antik ədəbiyyatı yaradıcılıqlarının faciələri, Aristotelin poetikası, Aristofanın komediyaları və Ezopun təmsili ilə müqayisə etmək olar. Klassisizmdə forma aydınlığa meyl edir, janrın qanunlarına dəqiqliklə üstünlük verilir. XVII əsrdə fantastik-satirik

utopiya yeni janrı yaranır. *Sirano de Berjerakin* əsərləri “Günəşin hökuməti”, “Ayın hökuməti” buna nümunədir.

XVIII əsr Avropada **maarifçilik əsridir**, bu idrak, ağıl, fəlsəfə, yeni fikirlər və vacib bədii ixtiralar dövrüdür. Maarifçilərin çoxu **deist** olublar, onlar sayırdılar ki, Allah Kənkəşanı və insanları yaratmışdır. İnsanların davamlı inkişafı üçün Allah onlara təbii qanunlar vermişdir, insanlar isə təbiətin qanunlarına daha müdaxilə etməmişlər. İnsanların təkmilləşməsi, ya da əksinə - pisləşməsi cəmiyyətin fəaliyyətinin nəticəsidir. Amma insanın təbii xüsusiyyətləri, ən vacibi - ağıl - onun həyatını qurmağa kömək edir. İnsana verilmiş istedad yalnız onun istifadəsi üçündür. Bunun üçün onları tərbiyə etmək və maarifləndirmək lazımdır. Dövrün əsas fəlsəfi publisistik əsəri çox cildli “Ensiklopediya və ya elmlərin, incəsənətin, sənətin izahlı lüğəti” (1751-1780) olmuşdur. Əsər çoxlu sayda filosofları, alimləri, mühəndisləri, yazıçıları, musiqiçiləri, rəssamları özünə cəlb etmişdir.

Bu dövrdə salonlar, klublar, ədəbi dərnəklər ən böyük rol oynayırdı. Qazetlər və jurnallar da capdan çıxırdı. Ədəbiyyat fəlsəfə və ya publisistika ilə birləşərək öz vacib tərbiyə məsələsini dərk edirdi. Yeni *fəlsəfi-maarifçilik povest* janrı yaranır. Belə ki, Monteskye “Fars məktubları”, C.Svift “Qulliverin səyahəti”, Volter “Mikromeqas”, “Abderitlərin tarixi” adlı əsərlər buna nümunədir. XVIII-ci əsrin əsas istiqamətləri - **klassisizm**, **rokoko** və **sentimentalizmdir**. *Maarifçiliyin klassisizmi* incəsənətin düzgün prinsiplərinə əsaslanır, düzgün tərzdə ifadə edilir və maarifçilik zövqünə əsaslanır. Bu istiqamətin nümayəndələri – *Aleksandr Pop, Volter, Lessinq və Hötedir*. Onlar yüksək janra üstünlük vermişdilər (epopeya, faciə, oda).

Rokoko (xırda daşlar, balıq qulağı) insan üçün həzz almaq ehtiyacının təbii olması mənasını ifadə edir və ədəbiyyatda insanların şəxsi həyatı vacib yer tuturdu. Bu ciddi oyun yüngül, ağıllı, hazırcavabdır. Rokokonun əsas janrları: *şerlər, sərgüzəştli poemalar*,

sehirlı nağıllar, məhəbbət-psixoloji komediyalar və romanlardır (Marivo, Abbat Prevo, Konqriv, Fildinq, D.Defo, Volter, Höte).

Sentimentalizm - Lourens Sternin “Sentimental səyahət” romanı əsasında yaranmışdır (1768). Sentimentallar insanda əxlaqimənəvi əsasların üstünlüyünü qəbul edirdilər. İnam daha çox qəlbe və təbiyyətə üstünlük verirdi, nəinki ağıla və sivilizasiya. Sentimentallar uzaq təbiət məkanlığında və ya kənd həyatında təklikə barışaraq, şairləşirdilər. *Sentimentalların arasında Riçardson, Russo, Qoldsmıt, Höte, (Cavah Verteri əzabları)* mühüm yer tuturdu.

XIX əsr incəsənətində **romantizm** - yeni istiqamətlə başlayır. **Romantizmdə** şəxsiyyət ideallaşır, onun zəngin daxili dünyası əsərdə əks edilir. Romantizm sirlə dolu ideal dünyadır. Bu istiqamətin görkəmli nümayəndələri – İngilis şairi *Şelli*, *Corc Bayron*, Fransız - *Jorj Sand*, *Jül Vern*, *Aleksandr Düma*, Amerikalı - *Fenimor Kuper*, *Vaşinqton İrvinq* və b. olmuşlar.

Romantizmdən sonra **realizm** gəlir. Realistlər öz əsərlərində ilham mənbəyini müasir həyatın dəqiq və analitik təsvirlərində görürdülər. Realizmin parlaq nümayəndələrindən biri *Onore de Balzakdır (İnsan komediyası)* Balzak romanını müasir, dəyişilməmiş tarixi yazmağa tələsən katibə oxşadırdı. *Roman* janrı realizmin çiçəklənməsi dövrüdür. Roman növünə sosial-psixoloji, epik, fəlsəfi, ailə xronikası, çoxplanlı tarixi romanları daxildir. Realizm əsərlərinin məşhur nümayəndələri – *Stendal*, *Emill Zolə*, *Qi de Mopassan*, *Carlz Dikkens*, *Vilyam Tekkerey*, *Qüstav Flober*, *Prosper Merime* olmuşlar.

XX əsr **modern** dövrüdür. O gerçəkliyin, tarixin və insanın yeni anlamıdır. Bu əsrin vacib xüsusiyyətlərindən biri bədii manifestlərin və məktəblərin müxtəlifliyidir. Qəhrəman sosial hadisə kimi xarakterizə olunur. Əsərlərdə təbii olaraq universal həqiqətin olmamasından həyat yolunda olan ümitsizliklərdən və illuziyadan yazılırdı (*ekzistensializm*: Jan Pol Sartr, Alber Kamü və b.). Ədəbiyyatda sənədli forma öz əksini tapır (həyatda sosial bəlalardan, epidemiyalardan atom bombadan və s. yazılır).

Müharibədən sonrakı dövr **postmodernizm** adlanır. Bu termini 1979 ildə fransız alimi Jan Fransua Liotar vermişdir. Əsərlərdə dünyanın həqiqəti axtarışından imtina edilir (Umberto Eko, Milan Kundero və b.). Ədəbiyyatda hətta **konservativizm**ə yer verilir. (Con Qolsuorsi, Somerset Moem, Andre Morya (bioqrafik romanların müəllifi), Marqaret Mitcel).

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məşhur şairlər və yazıçılarla zəngindir. M.Ə.Sabirin, C.Məmmədquluzadənin, Səməd Vurğunun, Rüstəm İbrahimbəyovun, Anarın, Cingiz Abdullayevin əsərlərində Azərbaycanın gercəkliyi, məişəti və mədəniyyəti öz əksini tapır.

XÜLASƏ:

Fransa ədəbiyyatı. Maarifçilik dövrü. Deni Didro, Can-Cak Russo; Bomarşe, Stendal, A. Düma, C.P.Sartr.

İngiltərə ədəbiyyatı. Jonatan Svift, J.Bayron, Redyar Kiplinq, Konan Doyl, Somerset Moem. Amerika ədəbiyyatı. O. Henri, Cek London.

Azərbaycan ədəbiyyatı. M.Ə.Sabir, J.Məmmədquluzadə, S.Vurğun, Anar, R.İbrahimbəyov.

KİNO İNCƏSƏNƏTİNİN TARİXİ. KİNO – SİNTETİK İNCƏSƏNƏTİNİN NÖVÜ KİMİ.

1895-ci il 28 dekabr tarixində Parisin Kapusinok bulvarında “Qran-kafesində” 35 nəfərin iştirakilə kinematoqrafiya yaranmışdır. Kinematoqraf yunan sözüdür - “kinemo” və “qrafo”, yəni “hərəkəti yazan” deməkdir. Burada tamaşaçı hərəkət edən şəkillərə baxır. Kinematoqraf ona tələb olunan vaxtda yaranıb. Adı savadı olmayan şəhərə gələn kəndlilərdən teatrlara, muzeylərə, konsert zallarına və kitabxanalara getmək üçün istehlakçılardan müəyyən intellektual hazırlıq tələb edilirdi. Ona görə də kinematoqraf incəsənətlərdən ən kütləvisi və yaşamağa qadir oldu. Oqüst və Luyi Lümyer qardaşlarının birinci filmləri “Fabrikadan fəhlələrin gedişi”, “Lə Süit vağzalına qatarın gəlişi,” “Uşağın səhər yeməyi” olmuş və tamaşaçılara gərçəkliyi dəqiqlik ilə göstərərək, onları heyran edirdilər. Azərbaycan kinematoqrafı həmçinin inkişaf edirdi, bu vaxtlar neftin emalı ilə bağlı filmlər çəkilirdi.

Bu qısa kino yazıları kino incəsənətində bir istiqamət qoydu, sonralar o “*Lümyer xətti*” adlanacaq – bu filmlər həyatı *sənədli* reallıq ilə əks etdirirdi. 1896-cı ildə kinoya yeni insan Jorj Melyes

gəlir, o “Robin Uden” Paris Teatrın direktoru və rejissoru idi, burada fantastik feyeriyalar səhnəyə qoyulurdu. O İngiltərədən kino-kameranı alıb və öz teatrın aktyorları ilə oyun filmləri çəkməyə başlayırdı. Beləliklə, kinematoqrafda *ikinci istiqamət – Melyes Xətti* yaranır. Lumyer qardaşları və Jorj Melyes yeni peşə - kinorejissor sənətinin banisi oldular. *Rejissor* termini teatr təcrübəsindən mənimsənilib. Amma bu sənət yeni məzmunla genişlənilib. *Kinorejissor* təkcə *mizansəhnəni* (aktyorların səhnədə yerləşdirilməsi) qoymur, o aktyorlarla məşq edir və onların qarşısında məsələlər qoyur, o hətta bu işin texniki tərəfini də nəzərə alır, kino sənəti mükəmmələşərək peşələrdə çoxalır. Axırncı illərdə kompüter qrafikası mütəxəssisləri və kino sənayəsində işləyən böyük laboratoriyalar yarandı. Aparıcı yeri prodüссер tutdu. O filmi maliyyələşdirərək, kinobazarında onun satılmasında marağ göstərir.

Kinematoqraf yeni pərəstişkarlarının ürəyini valeh edirdi. Kino uzun müddət adını təsdiq etmirdi. O müxtəlif ölkələrdə və cəmiyyət sınırlarında fərqli adlandırılırdı, əvvəlcə - *kinemoxromofono-meqa-skopoqrafa*, *iluzion*, *kiki* və nəhayət **kino** adlandırıldı. 1910-ci illərdə Almaniya qəbul olunan “kino” sözü Rusiyadan Azərbaycana gəlir və 20-ci illərdə təsdiq olunur. Kinematoqraf müxtəlif incəsənətlərdən istifadə edirdi. O sujetləri ədəbiyyatdan alırdı. Musiqi isə böyük ifadəli-emosional rol oynayırdı. Təsviri mədəniyyətin inkişafında operatorun məharəti filimdə kömək göstərir. XX əsrin 20-ci illərində bu sənət kinorəngarlığına çevrilir.

Kinoda tamaşaçı üçün əsas fiqur aktyordur. Təsədüf deyil ki, kinematoqraf ulduzlar sistemini yaradıb. Kinoulduz təkcə istedad deyil, o tamaşaçı arzularının və ümüdlərinin əksi və idealıdır. Nodar Şasokaşvili, Nəsimə Zeynalova, Həsən Turabov, Adil İsgəndərov, Çarli Çaplin, Qreta Qarbo, Jan Qoben, Bridjit Bordo, Andrey Mironov, Leonardo di Kaprio – belə aktyorlardandır. Onlar dəbi (modanı), hərəkət və davranış tərzlərini diktə edirdilər. Tamaşacılar həyatda onlara nümunə kimi baxaraq, dövrün rəmzinə çevirilirdilər.

Kino sanayəsi yeni incəsənət növlərini - *televiziya, video, animasiya* (cizgi filmi) yaradırdı.

XÜLASƏ:

Kino sintetik incəsənəti. Kino – televiziya – video - animasiya.

SƏSSİZ VƏ SƏSLİ KİNO. AZƏRBAYCAN Kİnosu.

Kinematografiyada ilk çəkilən filmlər səssiz idi. Hərəkət edən şəkillər bir birini əvəz edirdi. Dalğada dalğalanan qayıq, toz səmasında uçulan divar. Ekranada arxada görünən qatar qabağa gələrkən o ölçülərdə böyüyür və tamaşaçıya qorxu hissi yaradır. Bütün bu trüklər zaman keçdikcə mürəkkəbləşir və təkmilləşirdi. **Lümyer** qardaşları sənədli kinonun, **Melyes** isə oyun kinosunun, kinofantastikanın və dəhşətli filmlərin baniləri olmuşlar. Melyes trük filmləri yaradanda xüsusi effektlərdən istifadə etmişdir - unikal ixtira olan *stop-kadr* buna misaldır.

Kino incəsənətinin əsası **montajdır**, onun banisi Amerika kinorejissoru *Edvin Stanton Porterdir* (1870-1941) (o qısametrajlı kinolar çəkmiş, onlardan 2-si qalmışdır).

Porterin yeniliyi ondan ibarət idi ki, o bir şəklın səhnəsini digər şəkilin səhnəsi ilə əvəz edirdi. Tamaşaçı həm birinci, həm ikinci hərəkətə baxa bilmirdi. Bu üsul sonralar *paralel montaj* adlanırdı. Bəzən ona *carpaz üsul* da deyirdilər.

Səssiz kinonun ən görkəmli aktyorları Maks Linder (Fransa), Çarli Çaplin (Amerika) olmuşlar. Çarli Çaplin Maks Linderi öz müəllimi hesab edirdi. O xeyirxəq, rədd edilmiş romantik və səfil obrazlarını yaratmışdır. Onun filmləri - “Qızıl qızdırma” (1925), “Təzə vaxtlar” (1936), “Böyük diktator” (1940, burada o 2 rol oynayır: yahudi bərbər, həm Hitleri) olmuşdur. Kinonun səssiz olmasını əsas hesab edərək, o 1940-cı illərə qədər səsli filmləri çəkmirdi.

Kino tarixçiləri səssiz kinonu 3 istiqamətə ayırmışlar: *komediya filmləri* (Ç. Çaplin, Baster Kiton), *melodram* – burada qəhrəmanlar məhəbbətdən əziyyət çəkirdilər (Meri Pikford) və *avantürlü kinolent* – cəsarətli qəhrəmanlar çətinliklərlə və düşmənlərlə mübarizə edənlerdir (Ferberks).

1927-ci ildə **səsli filmi** yaranır. *A.Kroslandın* “Caz müğənnisi” kinosu ilə başlanır və səssiz kinolara marağ bitir. 3 il ərzində səsin köməyi ilə belə filmlər: *qanqster filmi, dəhşətli filmlər, vestern* - yaranır.

30-cu illər *Amerikada Hollivudda* kinonun “Qızıl əsrini” adlandırdılar. 30-cu illərin axırında, 40-cı illərin əvvəlində kino sənəti üçün *dönüş dövr* yaranır. Səssiz filmlər qısa kadrlarla çəkilirdi, sonralar epizodlarla birləşirdi, epizodlar isə bütöv filmdə əks olunurdu. Səsli kino gələndən sonra bu növlü montajlar yararsızlaşır. Perssonajlar danışıqda epizodlar qısa parçalara bölünə bilinmirdi. Amerika rejissoru *Uols* isə buna çıxış tapdı. O filmin məkanını *qabağ və uzaq kadrlarla* doldurdu, beləliklə o aktyorların danışıqını uzatdı.

Hər bir ölkə özünə məxsus olan kinematoqrafını yaradırdı, həmçinin məşhur aktyorları formalaşdırırdı. Bunlardan Fransada – Jan Qoben, Jan Mare, Jerar Filip, Lui de Funes, Alen Delon, J.P. Bilmondo, Depardye; Almaniyada – Marlen Ditrix, İngiltərədə, Amerikada – Vivyen Li, Odri Höpbern, Lourens Olivye, İtalyada – Alberto Sordi, Sofi Loren, Adriano Çelentano, Hindistanda – Rac Kapur, Sovet kinosunda – Aleksey Batalov, Andrey Mironov olmuşlar.

Azərbaycan kinosunun görkəmli rejissorları Rasim Ocaqov, Tofiq Tağızadə, Həsən Seyidbəyli, dahi aktyorları İzzət Orucova (Sevil), Həqiqət Rzayeva, Rəşid Behbutov, Ağasadiq Gəraybəyli, Nəcibə Məlikova, Əliəğa Əliyev, Nəsimə Zeynalova məşhur olmuşlar.

Nəsimə Zeynalova

XÜLASƏ:

Səssiz kino. Fransa səssiz kinonun vətəni kimi. Səsli kinonun yaranması. Sovet kinosu. Azərbaycan kinosu.

“İncəsənət tarixi” fənninin sualları

1. İncəsənət anlamı.
2. İncəsənətin növləri.
3. Qədim dünya təsviri incəsənəti (Qədim Misir, Ön Asiya, Roma mədəniyyəti).
4. Orta əsr təsviri incəsənəti. İslam incəsənətinin tarixi.
5. İntibah dövrünün təsviri incəsənət tarixi (İtaliya və Şimali Avropa).
6. XVII-XVIII əsr təsviri incəsənət tarixi. Klassisizm. rokoko üslubları.
7. XIX-XX əsr təsviri incəsənət tarixi. Neoklassisizm, romantizm, realizm, impressionizm, modern, postmodernizm və b.
8. Qədim dövr və Orta əsr memarlıq tarixi. (Qədim Yunan, Roma, Efqey, Misir, Şərqi Bizans mədəniyyəti)
9. Ərəb xülfətin dövründə memarlıq. Qurani-Kərim və incəsənət.
10. İslam memarlığının xüsusiyyətləri.
11. İslam memarlığında məqrib üslubu (təsnifat).
12. Orta əsr Avropa memarlığı.
13. İtaliya memarlığında İntibah dövrü.
14. XVI-XVII əsr memarlıq üslubları (barokko, klassisizm).
15. XVIII-XIX əsrin memarlıq üslubları (rokoko, ampir).
16. XIX-XX əsrin memarlığı.
17. Dekorativ-tədbiqi incəsənəti. Miniatur.
18. Dekorativ-tədbiqi incəsənəti. Xəttatlıq.
19. Dekorativ-tədbiqi incəsənəti. Keramika və şüşə, ağac və daş üzərində oyma.
20. Dekorativ-tədbiqi incəsənətinin xüsusiyyətləri. (dekor, üslublar, monumental və dəzgah formaları).
21. Dekorativ-tədbiqi incəsənəti. Xalçaçılığın tarixi.
22. Dekorativ-tədbiqi incəsənəti. Xalçaçılıq. Azərbaycan xalçalarının təsnifatı.
23. Dekorativ-tədbiqi incəsənəti. Xalçaçılıq. Azərbaycan xalçalarının kompozisiyası elementləri və xüsusiyyəti.
24. Qədim dünya musiqi incəsənəti.
25. Orta əsrlər islam musiqisi.

26. XIII-XVIII İntibah dövrünün Avropa musiqisi.
27. XVII-XVIII əsr musiqi tarixi. Klassisizm.
28. XIX əsr musiqi tarixi. Romantizm, realizm, impressionizm.
29. XX əsr musiqi tarixi. Avangard, ekspresionizm, neofolklorizm, caz, Azərbaycan musiqisi.
30. Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığı
31. Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan musiqisinin islahatçısı
32. Qara Qarayevin yaradıcılığı
33. Qara Qarayevin musiqisi
34. Fikrət Əmirovun yaradıcılığı
35. Balet incəsənətinin tarixi.
36. Opera incəsənətinin tarixi.
37. Teatr incəsənətinin tarixi.
38. Teatrın növləri.
39. Xarici ölkələrin teatri. Antik teatri (Yunan və Roma teatri).
40. Teatr tarixində İntibah dövrü. Klassisizm, barokko (XVII-XVIII ə.), maarifçilik dövrü. (XVIII ə.).
41. XVII-XX əsrlərdə teatr tarixi. Karlo Qoldoni və Karlo Qossi. Romantizm, avangard. Avropa teatri.
42. Azərbaycan teatri.
43. Kino incəsənətinin tarixi.
44. Kino incəsənətində Lümyer və Melyes xətti.
45. Kinematograf anlayışı. Kinoda aktyorların rolu.
46. Səssiz kino.
47. Səsli kino. Azərbaycan kinosu.
48. Orta əsr Şərq müsülman ədəbiyyatı.
49. İntibah dövründə Avropa ədəbiyyatı.
50. XVII əsrin ədəbiyyatı. Barokko, klassisizm.
51. XVIII əsrin ədəbiyyatı. Maarifçilik dövrü. Klassisizm, rokoko, sentimentalizm.
52. XIX əsrin ədəbiyyatı Romantizm, realizm.
53. XX əsrin ədəbiyyatı.

Ədəbiyyat

1. Мир-Багирзаде С.А. Исламское искусство, Баку, Текнур, 2009. – 124 С.
2. Quliyeva N. Azərbaycan incəsənəti, -Bakı: “Buta”, 2006, c.1, - 100 S.
3. Kərimov K.C., Əfəndiyev R.S., Rzayev N.İ. Həbibov N.D. Azərbaycan incəsənəti. Bakı, 1992.
4. Əfəndiyev R., NəcəfovM., TərlanovM. Təsviri sənət. Bakı, 1962.
5. Ədəbiyyət, dilçilik, mədəniyyət və incəsənət-mövzu sözlüyü, Bakı, 2004, 185S.
6. Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti, Bakı: “Şəra-Qərb”. 2007, - 265S.
7. Azərbaycan incəsənəti, təsviri sənət, dekorativ-tədbiqi sənət. memarlıq-ensiklopedik məlumat kitabı, -Bakı: “Letter-press”, c.1, -2010, -81S; c.2-3, -2011. -200S.
8. Azərbaycan incəsənəti, -Bakı: AzSSR. EA nəşr-tı, 1965, - 220S.
9. Əfəndiyev T. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti, -Bakı, 2002, -208S.
10. Qulubəyov Ə. Sovet Azərbaycanın kinosu, B.: Azərnəşr. 1958.
11. Məhərrəmov A. Müasir Azərbaycan kinoaktyorları, B: “İşıq”, 1988, 180S.
12. Allahverdiyev M. Azərbaycan xalq teatrı tarixi, B.: Maarif, 1978, 235S.
13. Əlizadə Q. Memarlıq nəzəriyyəsi və Azərbaycanda tikinti təcrübəsi, B.: Maarif, 1986, -192S.
14. Azərbaycan musiqisinin tarixi və müasir dövr (red. K.Abdullazadə), Bakı, “Az.D.Konservatoriya nəşri”, 1994, 169S.
15. Hacıbəyov Ü. Azərbaycan xalq musiqinin əsasları, Bakı: AZ.D. musiqi nəşr-tı, 1962, -201S.

16. Azərbaycan Sovet ensiklopediyası, Bakı, c.3,4,10., -1979, 1980, 1987.
17. История зарубежной музыки. М.1983-1988., Вып.1-5.
18. Алперс Б. Театральные очерки. М.: 1977.
19. Берёзкин В. Искусство сценографии мирового театра. М., 1998.
20. Иллюстрированная история мирового театра. М., 1999.
21. Теплиц И. История киноискусства. В 4 т. М., 1971-1974.
22. История советского кино. В 4 ч. М., 1969-1975.
23. Искусство. Энциклопедия. В 3 т. М., 1998-2000.
24. Всемирная литература. Энциклопедия. В 2 т. М., 2000-2001.
25. История мировой культуры. Справочник. Сост. Капица Ф.С. и др., М., 1996.
26. 100 опер., М.: Музыка, 1976.
27. Сто великих чудес света. М.: Вега, -2001.
28. Всеобщая история искусств. Т. 1-2. М. 1956.
29. Карл Вёрман. История искусств всех времён и народов. т. 1-2, М., 2001.
30. Всеобщая история архитектуры. М. 1969.

Mündəricat

Giriş	5
İncəsənət. İncəsənətin növləri.	6
Qədim dünya və Orta əsr təsviri incəsənəti. Ərəb xülfəti dövründə islam incəsənətinin tarixi.	8
İntibah dövrün təsviri incəsənət tarixi.	15
XVII-XX əsr təsviri incəsənət tarixi.	21
Qədim dövr və Orta əsrlər memarlıq tarixi.	31
Ərəb xülfəti dövründə memarlıq. Məqrib memarlığı dövr və Orta əsrlər memarlıq tarixi.	38
XI-XX əsr memarlıq tarixi.	42
Dekorativ-tətbiqi incəsənəti. Miniatur. Xəttatlıq.	55
Dekorativ-tətbiqi incəsənəti. Keramika və şüşədən hazırlanan məmulatlar. Ağac və daş üzərində oyma. Divar rəsmləri.	59
Dekorativ-tətbiqi incəsənəti. Xalçaçılıq.	61
Qədim dünya və Orta əsr musiqi incəsənətinin tarixi. İntabah dövrünün musiqisi. İslam musiqi incəsənəti.	64
XVII-XX əsr musiqi tarixi.	68
Üzeyir Hacıbəyli.	71
Qara Qarayev.	79
Fikrət Əmirov.	83
Opera və balet incəsənətinin tarixi.	87
Teatr incəsənətinin tarixi. Teatrın növləri.	90
Xarici ölkələrin teatri.	92
Azərbaycan teatri.	95
Dünya ədəbiyyatının tarixi. Antik və intibah dövrünün ədəbiyyati. Orta əsrlər şərq ədəbiyyati.	98
XVII-XX əsr dünya ədəbiyyati.	100
Kino incəsənətinin tarixi. Kino sintetik incəsənətinin növü kimi. ...	104
Səssiz və səsli kino. Azərbaycan kinosu.	107
“İncəsənət tarixi” fənninin sualları.	110
Ədəbiyyat.	112

Samirə Mir-Bağırzadə

İNCƏSƏNƏT TARİXİ

Чапа имзаланмышдыр: 27.06.2012.

Кабыз форматы 64x108 ¹/₈.

Чап вяряги 7,25.

Сифариш 69.
